

Farkas Attila Márton

Szittyá nacionalizmus vs. birodalmi progresszizmus

Az öngyarmatosítás két formája Magyarországon

Bevezetés: Két hagyomány, két diskurzus, két történelem

A magyar politikai (és vele kulturális) hagyományok közül kettő bizonyult mindmáig különösen szívósnak, mi több, a honi közgondolkodást alapvető módon meghatározónak. Az egyik az a fajta felvilágosult, progresszivista felfogás, mely a „haladás”, illetve „fejlődés” érdekében, ám a „nemzet” (valójában a lokalitás) ellenében, a külső (és legtöbbször a belső) függetlenséget is feladva óhajtja az országot a mindenkori politikai-gazdasági-kulturális centrumhoz igazítani, s ennek szellemében idegen intézményeket és kulturális mintákat importálni, majd azokat szervesen módon a társadalomra erőltetni. E felfogás a kollektív identitás, a lokalitás, a „hagyományok” és az autonómia helyett hideg, technokrata módon a civilizációs vívmányokat kínálja, sőt azokat kvázi megváltásként értelmezi és kommunikálja. Vele szemben áll a modernizációellenes és bezárkózó, rendies és etnicizált nacionalizmus, a maga kiválasztottság-tudatával, szakrális felfogásával, mitikus-mágikus világképével, atavisztikus hiedelmeivel és kultuszaival, zsigeri idegenellenességével, és nem utolsósorban a magyar társadalmat valódi és nem valódi magyarokra történő kettéosztásával. Az egyik formát birodalmi progresszizmusnak nevezem, a másikat szittyá nacionalizmusnak, megkülönböztetve azokat a jelenleg halódó magyar függetlenségi hagyománnyal társult nemzeti progresszizmustól, ill. a baloldali és liberális nacionalizmustól.

Véleményem szerint mindkettő jellegzetes *gyarmati* gondolkodásmódot és viselkedési mintákat képvisel, illetve jelenít meg. Az előbbi azért, mert az erőltetett kulturális importtal és a centrum szolgai utánzásával a provinciális tudatot (és vele a tényleges provincializmust) erősíti és tartósítja, az utóbbi pedig azért, mert „bennszülött tudatot” reprezentál, és az országot egyfajta „rezervátummá” változtatná. Ennek a két, egymással élesen szembenálló politikai-kulturális hagyománynak, gondolkodás- és beszédmódnak az élénk jelenlétét, ill. megnyilvánulásait nevezem a magyar *öngyarmatosítás két formájának*. Esszémben ennek a két formának az evolúcióját és főbb elemeit próbálom vázolni. Létrejöttük mélyebb okaira sajnos már nem áll módomban kitérni.

Az öngyarmatosítás két formáját a magyar történelem által kikényszerített túlélő-védekező mechanizmus termékének tartom, és nem pedig valamiféle önmagában értelmezendő, és ezért misztifikált „hamis nemzeti tudatnak”. Magyarországot a térséget uraló mindenkori külhatalom a legtöbbször valóban gyarmatként, ill. félgyarmatként kezelte, s történelmünk során mindig levertek, majd brutálisan megtoroltak mindenfajta önállósulási törekvést, legyen az az ország autonómiája vagy a társadalomé, vagy annak elnyomottabb csoportjaié. A két formát tehát, ha nem is teljesen, de jórészt a kemény történelmi szituáció hozta létre és alakította olyanná, amilyen, nem holmi turáni átok sújtotta kollektív tudat. Lényegében kétféle lélektanilag érthető, természetes válasz a „környezeti kihívásokra”: az elnyomásra egyaránt lehet dacos ellenállással, és önfeladó behódolással reagálni. Ezek, bár alapvetően hibás válaszok, azt el kell ismerni, hogy tartalmaznak igazságokat is, minélfogva inkább egyoldalúságuk teszi torzzá és hamissá őket.

A két forma történelmünkben természetesen nem mindig jelent meg a maga vegytiszta formájában, bár erre is akad jócskán példa. Ilyen volt többek között a jozefinizmus és a vele szembeni nemesi ellenállás, majd az ugyancsak Bécs támogatta század eleji szociáldemokrácia és polgári radikalizmus vs. vármegyei bázisú dzsentrinacionalizmus ellentéte, vagy épp a moszkovita bolsevizmus és a két háború közötti „hivatalos”, ill. „mainstream” nacionalizmus, amihez képest a nyilasmozgalom például kifejezetten modernistának számított a maga utópizmusával. Viszont elemeiben mindig és mindenhol felbukkant, folyamatosan áthatotta a közgondolkodást, minek eredményeképp szinte minden hazai politikai és szellemi irányzat vagy mozgalom kisebb vagy nagyobb mértékben, de megmérgeződött vagy az egyik vagy a másik forma szellemiségétől. Úgy látom, mind a mai napig – sőt a legutóbbi két évtizedben még inkább – ez a két forma adja azokat *fogalmi kereteket*, és vele alakítja ki azt a diskurzusteret, melyen belül lehet csak beszélni és gondolkodni szinte bármely fontosabb közéleti kérdésről.

A két formához a magyar társadalom nagyon sok tagja (ezen belül véleményem szerint a közéletben megnyilvánuló értelmiségnek néhány kivételtől eltekintve szinte az egésze) ilyen vagy olyan mértékben, de zsigerileg kötődik, mivel azok családi tradíciókon, neveltetés révén, szocializáció útján (egyébként jobbra tudattalanul) adódnak át nemzedékről-nemzedékre. Ez látszik megnyilvánulni az elmúlt húsz év óta tartó kielezett küzdelemben is, amely a politikai csatározásokon túl egy totális *kulturkampfban* is megtestesül.

Az olvasóban bizonyára felvetődik, hogy bár a jelenség létezik, és valóban megfigyelhető a magyar történelemben és a jelen szituációban, ám időleges, vagy akár marginális jelenségről van szó. Történelmünk fő áramát ugyanis nem ezek az események képezik, ahogyan történelmi és szellem nagyjaink többsége sem sorolható ide. Valóban: Bethlen Gábor, az erdélyi vallásszabadság, a magyar humanizmus, a Petőfi, Vasvári és Tancsics nevei által fémjelzett republikánus, plebejus, baloldali nacionalizmus, a reformkor nagyjai, Széchenyi és Kossuth, az olyan politikai gondolkodók, mint Bibó István, vagy akár a népi írók mozgalma egyaránt nem sorolható egyik formába sem, ahogyan a konzervatív-liberális Tisza István sem, legalább annyira nem, mint az őt és politikáját halálosan gyűlölő Ady. 1848–49, 1918 és 1956 eszmévilágát is egyfajta „középutasság”, haza és haladás összekapcsolása jellemezte, függetlenül az eseményekben résztvevő csoportok társadalmi és világnézeti különbségeitől vagy egymás közötti (olykor egészen éles) ellentéteitől. Elsőre tehát úgy tűnik, reformjaink, szabadságharcaink és nagy személyiségeink mintha mind egy, a két formától független „középutat” képviseltek volna (igaz, a legkülönbözőbb módokon és ideológiákkal), ráadásul mellettük – főként a gondolkodók és művészek között – kívülállók is fölbukkantak (ilyen volt például Hamvas Béla.)

Kétségtelen, hogy akadtak jó páran a magyar történelemben és szellemi életben, akik a szittyta nacionalizmus vs. birodalmi progresszivismus dichotómiájának csapdáját vagy felismerték és megpróbálták tenni ellene, vagy egyszerűen csak jó ízlésből, komplexebb gondolkodásuk miatt, árnyaltabb látásmód birtokában, vagy csak nonkonformista zsigeri ellenérzésből, de megpróbálták messze elkerülni mindkettőt. Vagy a kétféle gondolkodásmód és értékrend általuk jónak tartott elemeit egymással elegyítve léptek túl a régi ellentétben, vagy „kivonultak”. Ugyanakkor sorra megbuktak ezek az olykor kifejezetten nagyszabású kísérletek, s a magyar közgondolkodás és kultúra minduntalan visszasüllyedt az öngyarmatosítás két formájának régi mocsarába. Haza és haladás eszméjének összeegyeztetése mindenkor átmeneti jelenség volt, fiaskó, sikertelen próbálkozás – talán az egyetlen reformkor kivételével, ami tartósabbnak és nagyobb hatásúnak bizonyult, mint a többi, mondhatni: relatíve sikertörténet. Az öngyarmatosítás kelepcejéből való kitörési kísérletek sikertelenségét ráadásul teljessé teszi, hogy a két oldal ezeket a kísérleteket sorra a maga hagyományába illesztette, saját történeti tudatába integrálta, képviselőit a maga pantheonjába helyezte, azaz kisajátította és/vagy félremagyarázta, ami történt. Amit pedig nem tudott, vagy nem akart kisajátítani, azt ignorálta.

Azon berögzült és megkérdőjelezetlen felfogásnak tehát, miszerint a javarészt „középutas” újkori magyar történelemben meg-megjelent hol a nacionalista bennszülöttség, hol az idegen haladáspartiság, inkább a fordítottja igaz: az újkori magyar történelmet alapvetően a két extrémitás permanens szembenállása, küzdelme jellemezte, ahogyan a jelenkori közéletet is, és ezen belül jelentek meg olyanok, akik ebből nem kértek. Ők voltak a kivételek, és nem pedig fordítva. Mivel azonban ezzel nagyon nehéz szembenézni, hiszen vele a nemzet (ill. a társadalom) folyamatos kettéosztásának/kettészakadásának tényét ismernénk be, legjobbaink életművükkel létrehoztak egy látszatot, ami aztán a mi nagy nemzeti narratívánk alapja lett. Ez a haza és haladás összefonódására épített narratíva minden szépsége, felemelő volta ellenére is illúzió, sőt: a valóság (ti. a dichotómia) jótékony elrejtése.

A két forma némiképp analógnak látszik a kétféle magyar politikai magatartásmin-tával, amit Bibó István „hamis realizmusnak” és „túlfeszült lényeglátásnak” nevez, és mutat rá azok alapjában működésképtelen voltára. Mint írja: „Közösségi vezetéshez és irányítás-hoz, mint általában minden alkotáshoz, két dolog szükséges: a ténylegesen keresztülvihető dolgokat szem előtt tartó gyakorlati realizmus és a feladatok belső törvényeit jól felismerő lényeglátás. Ha egy közösség a hazugságnak valamiféle zsákutcájába beleszorul, annak első következménye az, hogy nem talál realista és lényeglátó embereket, akikre a maga vezetését rábízhatja. Talál bőségben gyakorlatias embereket, akiknek a számára a gyakorlati munka vagy érvényesülés lehetősége áll mindenekfelett, s ennek érdekében hajlandók abban az értelemben „realisták” lenni, hogy a hazugság fennálló és érvényesülő konstrukcióját elfogadják valóságnak. Realizmusuk ilyen módon egy alapvetően hazug építmény megtámasztásában, erősítésében és a tényleges lehetőségek hamis feltételei között való ide-oda tologatásban merül ki. A másik oldalon a lényeglátás adományával megáldott emberek vagy más kifejezési formát keresnek, vagy szűkebb, kisebb közösségekbe vonulnak, majd mind nagyobb mértékben izolálódnak, duzzogásba, sértődöttségbe, különcségbe vagy ádáz prófé-taságba szorulnak; egyidejűleg a különcök és az ádáz próféták válnak arra alkalmassá, hogy a lényeg megmondását magukra vállalják” (Bibó 1990: 604–605). A Bibó által taglaltak természetesen nem azonosak azzal, amit az öngyarmatosítás két formájának nevezek, mivel a kétféle magatartásforma mindkét „oldalon” megjelent a történelem folyamán. (Vagyis voltak

hamis realista technokraták a bezárkózó nacionalisták között éppúgy, mint duzzogó, külön proféták a progresszivisták között.) Ugyanakkor a birodalmi progresszivismus a legtöbb esetben ugyanúgy hamis realizmussal párosult, ahogyan a szittyai nacionalizmus túlfeszült lényeglátással. Mindkét forma az adott magatartásmintát építette be rendszerébe és tette ezáltal mintává és normává, függetlenül az adott tábor alkotó személyek egyéni habitusától és képességeitől. Így lett a „szittyaság” lényegi eleme a kiválasztottság-tudat és a vele párosuló sértődöttség és elzárkózás, ahogyan a birodalmi progresszivismus lényegi eleme a „lehetőségekhez alkalmazkodásnak”, „realitások talaján állásnak” nevezett konformizmus.

A két forma egymással komplementer viszonyban áll. Egyike a másikkól, mint örök veszélyforrásból és folytonos utánigazoló tényezőből merít erőt, mi több: kovácsol legitimitást a maga számára. A progresszivista öngyarmatosítás önfeladó, a centrum értékeit erőltető (s olykor annak érdekeit képviselő) volta folyamatosan erősíti és igazolja a bezárkózó „bennszülött” nacionalizmust — s *vica versa*. Egyrészt tehát a „modern Magyarország ellenségei” és a „magyarság ellenségei” lényegében édestestvérek, másrészt a hozzájuk kötődő identitás nagymértékben a másikkal szembeni *rezisztens identitás*. Ráadásul ez a komplementaritás időnként olyan zárt, kettéosztott diskurzus-teret képes létrehozni, melyből se kilépni nem lehet, se kívülről behatolni. Ez is az oka, hogy Magyarországon nem létezhet (legalábbis tartósan) sem sikeres „középutasság”, sem igazi kívüllálás.

Különösen ironikus, hogy bár a két oldal a komplementaritás révén maga prezentálja a dichotómiát, sőt: kommunikálja a világ felé, mégis: magának a dichotómiának a létéről vagy nem vesz tudomást, vagy tagadja. A bennszülött nacionalista felfogás szerint csupán mindig egy maroknyi idegen és/vagy áruló állt szemben az *egységes magyar nemzettel*, a birodalmi progresszivista felfogás szerint viszont a „fajmagyarok” sajátították ki maguknak a nemzet fogalmát, és gyártottak hamis ellenségképet, kirekesztve mindenkit, ami nem ők – ergo: nincs „igazi” dichotómia. Mivel mindkét forma, ill. „oldal” lényegi eleme a másik kirekesztése (vagy a nemzetből, vagy a civilizációból), s vele a saját diskurzus, gondolkodás-mód, narratíva és értékrend, mint egyedül legitimnek, *kizárólagosnak* való beállítás, úgy logikus, ha a dichotómiát mindkét oldalon ignorálják. Nem létezhet két oldal, két csoport, két nagy narratíva, két nagy hagyomány, csupán *egyetlen*, hiszen a másik idegen, hamis, jelentéktelen, elfogadhatatlan stb. Ennélfogva a haza *vagy* haladás problematika maga is egy hamis diskurzus, amit különféle hatalmi csoportok kreáltak maguknak. Vagy azért hamis, mert azt csupán a „haza” oldal kreálta saját (nemesi, faji) előjogainak legitimálására, és a többiek nemzetből való kirekesztésére, vagy azért, mert azt a „haladás” oldal alkotta meg saját nemzetnyomó pozíciójának igazolására, és a „nemzeti” oldal (s vele a „magyar érdekek” stb.) kiiktatására. Más szóval: mivel a két forma *lényege* a merev szembenállás, s ennek primer megnyilvánulása a másik oldal legitimitásának (részleges vagy teljes) tagadása, s vele a másik létének a kisebbitése, mindebből logikusan következik magának a dichotómiának a tagadása. De fogalmazhatunk úgy is, hogy a dichotómia tagadása vagy relativizálása, magának a dichotómiának a velejárója, sőt szerves része.

Talán ez az oka, hogy a témának mindmáig nem született semmiféle komolyabb, átfogó feldolgozása. Általában egy-egy történeti korszakra vonatkoztatva olvashatunk a kérdésről, de még ezekben az esetekben is jobbra csak mint másodlagos, mellékes jelenségről.¹

¹ Ritka kivétel ez alól Litván György jelen írásban is felhasznált tanulmánya, a „*Magyar gondolat – szabad gondolat*” (1978), minthogy az kifejezetten erre a kérdésre összpontosít.

Ez azért is figyelemreméltó, mert egyébként a dichotómia kérdése (vagy legalábbis annak különféle történeti és/vagy jelenkori megnyilvánulásai) különféle módon és formákban ugyan, de szüntelenül felbukkan a politikában és a szellemi életben egyaránt. A huszadik század folyamán – de még napjainkban is – gyakran hallani és olvasni (metaforikus értelemben vett) „kuruc-labanc” viszályról, népies-urbánus ellentétéről, modernitás vs. muccsaiságról, keresztény-nemzeti vs. (fő)városi-zsidó középosztályról, kettős társadalomról és hasonlókról. Mégis, a jelenség kutatása és komplex feldolgozása hiányzik. És sajnos ez az írás sem ezt a hiányt pótolja, mivel messze áll attól, hogy tudományos értelemben vett komoly, illetve átfogó feldolgozásnak tekintsük. Inkább magának a hiánynak a felvetése ez az írás, hagyományos esszé, mely a műfajból adódóan felvállalja az esetleges a szubjektivitást is.

Az öngyarmatosításról

Mielőtt azonban rátérnénk mindezek taglalására, ki kell térnünk magára az „öngyarmatosítás”, illetőleg „önkolonizáció” fogalmára. A kifejezés egy bolgár kultúrakutató, Alexandar Kjoszev nevéhez fűződik, aki hazája „balkáni”, felemás modernizációjából eredő traumáját elemezve alkotta meg ezt az igen találó (bár jobbára metaforikus) terminust.

Kjoszev szerint az öngyarmatosítás jelensége azoknál a kultúráknál figyelhető meg, melyek úgymond nem eléggé „korszerűek”, „fejlettek”, vagyis amelyek népei nem tartoznak közvetlenül a centrumhoz, nem sorolhatók az ún. „nagy nemzetek” közé, ugyanakkor nem is eléggé kicsik és egzotikusak ahhoz, hogy a világ modern globalizálódása szemszögéből egyértelműen és visszavonhatatlanul „elmaradottaknak” titulálják őket. Nem sorolhatók egy kategóriába mondjuk az afrikaiakkal, vagy Banglades lakóival, még kevésbé Brazília indián törzseivel. Ezek azok a kultúrák, amelyek nyugatiak is, meg nem is, s ily módon a centrum perifériáján egzisztálnak évszázadok óta. E kultúrák nemhogy nem tanúsítanak semminemű ellenállást a nyugati kulturális minták általi kolonizál(ód)ásuk – vagyis a behatoló Idegen szimbóluminváziója – ellen, „valami ellenállást, amely olyan elkerülhetetlen minden erőszakos gyarmatosítás esetén (még a fatalista észak-amerikai indiánok is ellenálltak a spanyol hódításnak bizonyos mértékig) –, hanem épp ellenkezőleg: heves buzgalommal, csodálattal és előszeretettel veszik át az idegen mintákat” (Kjoszev 2000: 7–10; lásd még Pulay 2008).

Ez a helyzet Kjoszev szerint egy „elég különös identitás” és egy „elég különös modernizáció” előfeltétele. Itt ugyanis „a modernitás szociális és szimbolikus rendjét nem az erőszakos kolonizálás eszközeivel kényszerítik ki” (mint a hagyományos értelemben vett gyarmatonkon), hanem azt az elmaradottság miatti fájdalom és szégyen, a „hiány traumája” hozza létre. A gyarmatosító ez esetben nem valamely külső terjeszkedő világhatalom (függetlenül attól, hogy ezeknél a népeknél azért a legtöbb esetben megjelent ez a tényező is), hanem saját felvilágosult értelmisége, amely folyamatosan importálja és próbálja felülről rákényszeríteni saját népére, társadalmára a centrum idegen kulturális javait, s vele értékrendjét, viselkedési és gondolkodási mintáit.

Az önkolonizáló kultúrák ezzel egy „nagy helyettesítést” visznek végbe: egy idegen civilizációs modellt helyeznek erre a strukturális helyre, ahol a hiányzó transzcendencia, az Egyetemes szokott lenni, s ennek szimbólumait univerzális generatív képletekként alkalmazzák kialakulásukkor. Vagyis Isten helyére a Fejlődés, a Haladás fogalma került, de nem úgy, mint ez utóbbi ideák kialakulásának helyén: a felvilágosult Nyugaton, hanem gyarmati-missziós

átvétel eredményeként. Lényegében ez történt, amikor Kelet-közép Európában és a Balkánon a kereszténység, annak értékrendje, üdvtörténeti időszemlélete történelemszemlélete stb. helyére a „fejlett Nyugat” saját világius üdvtörténete került. Ezáltal pedig a „bezárkózó” premodern társadalmak szemléletétől eltérően itt a centrumból érkező Idegen mássága már nem a démonival asszociálódik, hanem normatívvá válik. Az Idegen nem veszélyes, nem ölti fel az erőteljes ellenség alakját, mint Indiában, vagy Afrikában – azaz az igazi gyarmatokon – hanem követendő példává magasztosul.

Kjosszev nem kevesebbet állít, mint hogy a világnak ezen a fertályán maga a nemzet létrejötte is ebből a traumából ered, azaz a modern nemzet kialakulása az öngyarmatosítás eredménye. „[...] A Nyugatról átvett szimbolikus intézmények közül a legfontosabb maga a nemzeti gondolat volt – az összes olyan kellékével együtt, mint a nagy nemzeti elbeszélések, a kulturális identitás mintái, a politikai szuverenitás, vagy az elképzelt territórium, amely – úgymond – világosan el van határolva a szomszédoktól” (Pulay 2008: 119). A tizenkilencedik században létrejött kis nemzetek annak a törekvésnek az eredményei, hogy fejlett, művelt európai népekként csatlakozzanak és illeszkedjenek be a nyugati „nagy népek” közé. „Hogyan tudnánk megmagyarázni még azt a tényt is, hogy egy bizonyos érthetetlen naivitást is tanúsítanak: nemcsak, hogy elfogadják a külföldiek terjedő univerzalisztikus ideológiáját, amely marginálissá és fejletlenné minősíti őket, de még oda is vannak érte? Hogyan tudjuk megmagyarázni azt a tényt, hogy ezek a kultúrák attól „szenvednek”, hogy ez az Idegen-Univerzális nincs jelen egész „civilizációs teljességében”, minden „fizikájával”, „matematikájával”, „retorikájával”, „logikájával”, „újságjaival”, „művészeti magazinjaival” stb.? Hogyan lehetséges ez az érthetetlen gyerekes tévedés – a Nyugat istenítése?” Ennek a naivitásnak az oka valójában elég egyszerű: ezek a kultúrák nem léteztek ez előtt a zűrzavar előtt, hanem ebben a zűrzavarban, vagy pontosabban: ez által a zűrzavar által jöttek létre. A szenvedés az idegen kulturális minták hiányától és megszerzésük vágya hozta létre a „saját” identitást. A „fejlett Nyugat” utáni kínzó sóvárgásnak ez az ösztönző ereje alapította meg és építette ki a modernitás domináns oktatási és közintézményeit ezekben a régiókban. Azokat az intézményeket, amelyek folyamatosan állították elő és terjesztették a nyugati szellemi javakat, szimbólumokat és társadalmi, gazdasági, viselkedési és gondolkodásbeli modelleket, melyek legalább olyan (sőt Kjosszev szerint sokkal inkább) óhajtott áruk voltak az európai periférián, mint az anyagi javak, mint „az angol szövet, a francia bor vagy a német masinák”.

Ugyanakkor ezek a kultúrák az idegen univerzális (pontosabban univerzálisként elfogadott) mintáknak az átvételével önmagukat traumatizálták, mivel a nyugati anyagi és szellemi javakkal együtt saját alsóbbrendűségük tudatát is importálták és tették magukévá. Hiszen az Idegen, ami ez esetben a terjeszkedő modern nyugati világ, saját önigazoló propagandájában úgy mutatja magát, mint a történelem főirányának, az emberiség egyetemes sorsának megtestesülését. A történelem Európa, illetőleg a Nyugat történelme – mintha máshol alig történt volna valami. A Fejlődés a Nyugat változási folyamata, mintha máshol semmi nem változott volna. És ennek az (egyébként téves) tudatnak megfelelően egy nép akkor válik a történelem aktív részesévé, ha minél hamarabb és minél teljesebb módon csatlakozik és igazodik a csodált Idegenhez, a Nyugathoz.

A Nyugat eme narcisztikus ideológiája révén az önkolonizáló nemzetek egy tragikus paradoxontól szenvednek: számukra is ez az Idegen az Egyetemes (s nem csak az önimádó Idegen számára), viszont ez az Egyetemes örökre idegen marad számukra, lévén ők csak

csatlakozni próbálók, örök tanulók, örök hátul kullogók. Ami azzal az érzéssel sújtja őket, hogy az egyetemes értékek sohasem az övéik, hanem egy másik világ értékei.

A következőkben engedtessek meg, hogy kissé hosszabban idézzem a bolgár kutatót: „Az ilyen traumatizált kultúrák elkerülhetetlenül kiválóan bizonyos félrevezető, szublimáló racionalizációkat, hogy elnyomják saját születésük traumájának emlékét. Ezek a racionalizációk nem esetlegesek, hanem szubsztanciálisak – mivel ennek a kulturális típusnak a strukturális és generatív szükségszerűségéhez tartoznak. Az első ilyen racionalizáció abban áll, hogy az ilyen kultúrákban a Nemzet Születése mindig úgy jelenik meg, mint Újjá-Születés, mint a Nemzet Feléledése. A kultúra és közösség új modern típusa szükségképpen megteremti saját Történelmi Narratíváját – kitalál magának egy ősi történelmi múltat, amely teljesen különböző strukturájú jelenségekkel való azonosulást tesz lehetővé – középkori birodalmakkal és antik filozófusokkal, falusi mágiával és rituálékkal, királyokkal, dinasztiákkal és szentekkel, patriarchális szexuális erkölccsel, néha még mitológiai ősökkel is, a nemzet transzcendens eredetével. Mindez arra való, hogy egy ilyen kultúra meggyőzze önmagát, hogy saját történelmi ideje nem a traumatikus időpontban veszi kezdetét, hanem folyamatosan tart valamiféle dicső múlttól a nemzet boldog jövőjéig. Ebből a perspektívából az ilyen kultúrák megalázó születési traumája pusztán kellemetlen múlt incidensnek tűnik, amelyen túl lehet jutni, és amit teljesen el lehet felejtetni a történelem áramában – a civilizáció ideiglenes és véletlen Hiányát fel fogja váltani annak boldog jelenléte.

A második racionalizáció abban áll, hogy az ilyen társadalmak szükségszerűen hívnak életre két szimmetrikus, rivális, egymás ellen küzdő és egyaránt téves doktrínát. Az elsőt nyugatosításnak vagy európaizálásnak hívják – a történelem időbeliségét leegyszerűsítve úgy állítja be, mint egy atlétikai versenyt, egy futótávot, ahol a „civilizációs” lemaradás behozható egy „felvilágosult” ugrással. Ebben a doktrínában megvan egy olyan „progresszivist” tanítás pseudo-univerzalizmusa, amely az élet értékét a „civilizációs vívmányok” mennyiségén méri. A másodikat bennszülöttségnek lehet nevezni, ez a Nemzet elveszett „autentikus lényegét” keresi, és sokszor meg is (azaz ki is) találja, azokból az időkbelől, amikor még nem rontották meg az idegenek, és aztán ezt idealizálja bukolikus formában. Ez a doktrína persze küzd minden új, megrontó befolyás ellen, és a legvehemensebb nacionalista ideológiákat hívja életre és az őslakók veszélyes idealizálását” (Kjosszev 2000: 9).²

Magyarországra mindenképp érvényesnek érzem Kjosszev leírását.³ Hiszen a modern értelemben vett magyar nemzet elválaszthatatlan attól a nagyszabású modernizációs törekvéstől, amit reformkornak nevezünk. Az újkori magyar nemzet megalkotása nem egyszerű-

2 Kjosszevvel nagyjából egy időben ugyanezt a fenti gondolatot fejtegeti Antonis Liakos *The Canon of European Identity* c. esszéjében a görögséggel, ill. az újkori görög fejlődéssel kapcsolatban (erre Kjosszev figyelt fel utólag). Persze nyilvánvaló, hogy a fenti „szimptomák” nem csak a balkáni országok újkori fejlődésének sajátos tünetei, hanem általában igaz Kelet-Közép Európára, s talán részben Latin Amerikára is, bár ott az „ellenállás” jóval nagyobb a centrum tényleges és szimbolikus kolonizációs törekvéseivel szemben. Lásd Pulay (2008).

3 Az utóbbi években Magyarországon is elindult egy értelmiségi diskurzus az öngyarmatosításról és ennek kapcsán a kelet-európaiságról, az itteni félperiféria centrumhoz való önálarendelő viszonyáról, torz identitásáról, ennek különféle megnyilvánulási formáiról stb. Főként Böröcz József, Melegh Attila és Gagy Ágnes írásai figyelemre méltók a témában. Ezúton köszönöm Éber Márknak és Gagy Áginnak, hogy felhívták rá a figyelmemet. Ugyanakkor jelen esszé konkrét témáját tekintve nem (vagy csak nagyon általános módon, az öngyarmatosítás tágabb témakörében) kapcsolható ehhez az egyébként üdvözlendő diskurzushoz, minthogy a magyar közgondolkodást mindmáig alapjaiban meghatározó dilemmát, a Haza vs. Haladás kérdését, ill. az ehhez kötődő hagyományokat tárgyalom (újra) az öngyarmatosítás értelmezési keretén belül.

en iparosítással, akadémiával, infrastruktúra létrehozásával, nyelvújítással, magyar nyelvű tudományos munkák létrejöttével, egyetemek és színházak alapításával járt együtt, hanem ezek *maguk* – vagyis az akkori „fejlett világhoz”, értsd: a Nyugathoz való „földrarkózás” (ill. felzárkózási kísérlet) – jelentették a modern értelemben vett magyar nemzet megszületését.

Hogy ez a folyamat valóban egyfajta „születési traumával” járt volna együtt, s ezt a traumát – ha egyáltalán beszélhetünk a reformkor kapcsán traumáról –, s azt valóban elfojtás kísérte-e, még lehet vitatkozni. (Függetlenül attól, hogy minden születés traumával jár együtt, de hát itt most mégsem valódi születésről, hanem metaforákról/metaforákban beszélünk.) Az viszont vitathatatlan, hogy ezt a nemzetet is a Kjosszev által említett hiány hozta létre. Nem csak „civilizálódni” kellett, iparosítani és akadémiát alapítani. Meg kellett újítani az egész nyelvet, ki kellett találni az addig nem létező hagyományokat, ideértve a magyar őstörténetet és ősvallást éppúgy, mint a romantizált magyar középkort. Az előbbi különösen nehéz feladat volt. A pogány ősmagyarok szellemi életéről a régészeti leleteken kívül hiteles emlékünkhöz mindmáig alig akad. Ráadásul a reformkor idején még régészet sem létezett. Néhány népmesei motívumon, népszokáson, hagyományon, de leginkább a krónikákban megmaradt pár legendán és mítoszon kívül semmink sem volt. Nálunk nem maradt fenn olyan ómagyar nyelven írt, vagy akár eldugott zugokban, a nép körében még élő mítosz vagy eposz, mint az Edda, a Beowulf-ének, vagy a Kalevala, ahogyan nem maradtak fenn az esetleges régi magyar pogány istenségekhez kötődő hiedelmek sem, mint a szláv népeknél, sőt még a neveik is eltűntek. Mindezt meg- (vagy még inkább ki) kellett találni a tizenkilencedik század költőinek és néprajzosainak. De még az ismertebb „magyaros ételek” is, egy-két kivételtől eltekintve a tizennyolcadik-tizenkilencedik századból valók. S noha a magyar középkorról alkotott kép valódi tény- és emlékanyagból táplálkozott, s annak hagyománya is töretlen volt a nemesség által fenntartott folytonosság miatt, annak valósága – a középkori kollektív identitástól a szokásokon és erkölcsökön át a gondolkodásmódig és a történelmi események mozgatórugóiig – legalább annyira távol állt a tizenkilencedik század elején megalkotott képtől, mint azon szomszéd nemzeteké, amelyek nem bírtak ilyen múlttal és hagyománnyal. Ezért az újkori magyar nemzet születésére érvényesnek vélem Kjosszev azon megállapítását, miszerint a születés nem születésként, hanem egy konstruált „ősi múlt” révén újjászületésként értelmeződik. Ami abból a felfogásból ered, hogy egy múlttal nem rendelkező nemzet nem teljes értékű nemzet, sőt, talán nem is nevezhető nemzetnek.

A két forma a történelemben

Ami viszont aktualitása miatt talán a legfontosabb elem – és ezzel el is jutottunk jelen írás lényegéig –, az az öngyarmatosítással létrehozott nemzet kifejlődésének ama mozzanata (pontosabban következménye), amit Kjosszev második racionalizációnak nevez, jelesen a kétféle, egymással szembenálló, ám groteszk mód egymásból táplálkozó „téves doktrína” létrejötte.

Ennek első tiszta, szinte emblematikus megnyilvánulása a jozefinizmus és annak fogadtatása volt a „nemzet” (értsd: a nemesség) részéről. Ez az esemény még a modern nemzet születése, vagyis a reformkor előtt zajlott le, annak közvetlen előzményeként, s benne meglelni majd minden olyan elemet, amely a későbbiekben meghatározóvá válik a hazai közgondolkodást illetően. Ha a „születés” metaforájánál, úgy ezen időszak történéseit némi iróniával akár születés előtti traumának is nevezhetnénk, sőt valami olyasminék értelmezhetnénk, mint amikor a megszületni kész magzat nyakára csavarodik a köldökzsinór.

A „kalapos király” reformjai és híveinek törekvései Magyarországon a modernizációnak azt a Janus-arcát mutatták, melynek bélyegét mindmáig magán viseli a magyar társadalom: a jobbágyok felszabadítása, vallási türelem, ill. az általános modernizáció egyfelől, ám a gyűlölt idegen (német) nyelv hivatalossá tétele és vele a nem magyar kultúra társadalomra erőszakolása másfelől – méghozzá felvilágosult értelmiségiek támogatásával. A jozefinizmus története egyfajta hideg polgárháború volt az „ősi jogait” a nemzet szabadságaként beállító, s a helyi (vármegyei) autonómiát a központtal szemben védő „szittyá” nemesek és az ország fejlődését és a nép felemelését hirdető, császárhű (lényegében kozmopolita) progresszivisták között. Nem csak maga az ügy, de a két fél sem fekete vagy fehér: Az országnak és a népnek lényegében jót akaró, jóhiszemű és idealista (bár korlátolt) jozefinista reformerek mellett feltűnnek a kevésbé jóhiszemű császári ügynökök (vagyis a megszálló-elynyomó külhatalom képviselői) és persze az idegen kalandorok. De a másik fél sem jobb: a nemzet szabadságát hirdető, kuruckodó nemesség maradi, korrupt és jobbágynyúzó, s a nemzet szabadsága alatt javarészt saját előjogait érti.⁴

Ahogy azóta is minden reform, II. József felvilágosodott abszolutizmusa is megosztotta a magyar elitet, ezen belül is az értelmiséget: míg a jozefinisták a polgárosodást, a társadalom modernizálódását sürgették, addig a nemesi ellenállás hívei felújították az „ősi szittyá hagyományokat”. Ennek szellemében divatba hozták a kuruc korra emlékeztető magyaros öltözködést, a magyar ételeket, és sakra szálltak a magyar nyelv ügyéért is, sőt, még a kuruc költészetre emlékeztető verselési stílus is föltűnt, sok évtizedes szünet után a semmiből. És persze kidobtak mindent, ami idegen, nyugati, azaz osztrák: öltözeteket és eszmét egyaránt. „Lobogott a Zrínyi kucsmája minden fejen, lobogott a kócsagtoll a nyusztos kalpagokon, s prémet növeszte szája fölött minden. [...] A nadrágocskák, hacukák, libernyakok egyszerre tűntek el. Gombkötőink nem győzték verni az aranyzsinórt, sújtást, s Erdélybe, hol minden aranyfonal elfogyott, Kassáról mene a kalpagrojt és mentekőt, s nem postaszekéren, hanem hogy négy nap alatt vehessék, a leveleket hordó postán. [...] [A]kin német ruha találtatott, ha magyar volt, róla leszaggatták. Kompániában, bálokban magyaron kívül más ruhát nem szenvedtek” – emlékezik vissza Kazinczy.⁵ Vagyis az uralkodói reformokkal szembeni ellenállás túllépett a pusztá politikai ellenálláson, és komplex kulturális ellenállássá terebélyesült, bár sokszor kimerült a külsőségekben. Ugyanezt látjuk a későbbi évszázadokban is, nem is egyszer, de ezt látjuk napjainkban is: a Nyugattal, EU-val, modernizációval, és az azt képviselő kormányzatokkal szemben megjelenő szittyá ellenállók nem szimplán egy politikai mozgalom, hanem egy egész külön „törzsi kultúra” képviselői. Nem csupán a tüntetés jelent ellenállást, hanem az íjászkodás, az ősmagyar nemez- vagy prémkucsma, a Wass Albert és hasonló szerzők kultusza, az árpásdávós zászló, a matricák, kitűzők, tarsolylemezek, menték stb. viselete, de még az „ősmagyar” kenyérlángosok, és egyéb étkek fogyasztása is.

Külön tanulságos az is, hogy a nemesi ellenállás képviselői a Nép nevében beszéltek, ami alatt persze a nemesi *communitas*, „Werböczy népe” (vagyis a „valódi magyarok” közössége) értendő. Ugyanakkor a jogfosztott, és a „szittyá” nemesek által kiszipolyozott jobbágy, valamint a feudális börtönből kiszabadulni akaró polgárság (egy része) a birodalmi politika

4 Erről a manapság főleg a jobboldali értelmiség által megkérdőjelezett tényről nem kell liberális vagy baloldali történészek munkáit olvasni, elég, ha korabeli irodalmi és szakmunkákat, vagy emlékiratokat olvasunk. Lásd például Ráby Mátyas (a „Rab Ráby”) önéletrását vagy Berzeviczy Gergely műveit, vagy akár Eötvöstől a Falu jegyzőjét.

5 A nemesi ellenállás ezen jellegéről talán a legjobb összefoglaló Benda Kálmántól származik (1978: 64–104).

természetes szövetségese, vagy legalábbis az lett volna, ha rendelkezett volna némi érdekérvényesítő képességgel.

E természetes szövetség közvetlen előzménye Mária Terézia jobbágyvédő politikája. Az uralkodónő a parasztok hozzá eljutó panaszait olvasva barokkosan érzékenyül és kivizsgálhatja a nemesek visszaéléseit, majd lépéseket tesz a törvénytelen szolgáltatások, a végletekig vitt kizsigerelés ellen, amiért is már-már olyan legendák kezdenek terjengeni róla a dunántúli parasztok körében, mint annak idején Mátyás királyról. S valóban van hasonlóság kettejük között, főként a szándékban: a népi elégedetlenség felhasználása a központosítás, az abszolutisztikus kormányzás, a birodalom érdekében, a nemesség képviselte nemzet ellen. Nem véletlen, hogy a nemesek szentül meg vannak győződve arról, hogy az uralkodó, illetve a főhivatal a panaszos beadványok kivizsgálásakor mindig a jobbágnak ad igazat. Ennek a szituációnak későbbi megfelelője, amikor a „zsidók”, a liberálisok, a baloldaliak stb. a társadalom alsóbb rétegeivel, és/vagy mindenféle kulturális kisebbséggel kötnek (kvázi) szövetséget a „nemzetet” képviselő keresztény-nemzeti középosztállyal és a velük szövetséges jobboldali érzelmű kispolgársággal szemben.

A bűvös háromszög tehát: 1. nemzet- és függetlenségellenes birodalmi törekvések a közjó, a fejlődés/haladás érdekében, vagy legalábbis jelszavával, 2. velük természetes szövetségként a társadalom kiszolgáltatott alsó rétegei, akik ki vannak rekesztve a nemzetből, 3. kiváltságaiikat és életformájukat féltő, ezért alpból modernizációellenes nemzeti-függetlenségi erők az ősi magyar múlt és ősi magyar jogok romantikájával. E háromszög csapdája évszázadokig (lényegében a legutóbbi időkhöz) fennmaradt.

II. József országlása után nagyjából egy évszázaddal, a kiegyezést követően, hasonló módon nézett egymással farkasszemet a feltörekvő, progresszivisták, nyugatos, radikális és szocdem urbánus értelmiségi és a vidéki, vármegyei-kisvárosi, municipiális, egyre jobban elszegényedő, az új világban helyét nem találó, a rendies nacionalizmusba menekülő dzsentrirel. Az „ősi magyar családok” sarjai rémülten látják, hogy a társadalomban minden fontosabb pozíció a parvenü polgáré, a törtető újgazdagé, ill. a magát „mindenhová befészkelő” zsidóé. Ez utóbbi konfliktus háttere: a század végén az akkori szabadelvű politikának és törvényeknek köszönhetően sokan lettek igen rövid időn belül sikeresek, és foglalták el helyüket az ügyvédi és orvosi pályán, a sajtóban, az irodalomban, a művészetekben, a tudományban, és persze a gazdaságban (a hajdani birtokoknak, köztük még az egyházi birtokoknak is jókora része került zsidó származású bérlelőkhöz). Ráadásul a Galíciából történő folyamatos bevándorlás következményeként a kevéssé asszimiláns szegény zsidóság lélekszáma is nagyban megnőtt, ami újabb konfliktusokhoz vezetett, amit nem csak az elhíresült tiszaezlári vérvádper, hanem egy antiszemita párt létrejötte és számos megmozdulás is prezentált.⁶ Mindeközben a kapitalista versenyt se a jobbágyorsból épphogy kilábaló paraszt, se a munkához és tanuláshoz nem szokott dzsentri nem bírta. Az új eszmék képviselői, a progresszivisták-modernisták a művészetekben, tudományban és a közéletben egyaránt pár kivételtől (pl. Ady) eltekintve a zsidóságból kerültek ki, pontosabban – merthogy a magyar zsidóság rendkívül heterogén csoport volt – abból a félig asszimilált csoportból, melynek tagjai nem azonosultak a „magyar történelmi hagyományokkal” (vagyis a rendies nacionalizmussal), még azok sem (pl. Jászi Oszkár), akik társadalomkritikájukban alkalomadtán antiszemita elemeket is átvettek.

⁶ A témáról lásd bővebben Kubinszky (1976), továbbá Gyurgyák (2001: 314–362).

A dzscentri értelemszerűen a régi szép múlthoz, a „nagy időkhöz” nyúlt vissza (vagy pontosabban: kreálta magának újra), amikor még a „magyar” (vagyis ő, ill. az ősei) voltak ennek az országnak a „jogos birtokosai”, és nem a mindenféle kívülről bejutó vagy alulról följutó jöttek. Antikapitalizmusa csupa feudális nosztalgia, míg az alsóbb osztályok, akik legalább akkora vesztesei voltak az új rendszernek (főként a parasztság), ebben az időben nem hozzá, hanem a „nemzetidegen”, „zsidó” szocialista eszmék zászlai alá húzódtak, és nem kértek hajdani uraik nacionalizmusából, ami ekkor már nem az a nacionalizmus, amit még a szabadságharc alatt ismertek meg. Nem Petőfi vagy Tánácsics, de még csak nem is Kossuth nacionalizmusa volt ez, hanem sokkal inkább Werbőczyé, vagyis a francia forradalomtól származó modern nacionalizmus előtti *rendies nacionalizmus*.

Mindmáig ez a rendies felfogás nyomja rá a bélyegét a magyar nacionalizmus radikálisabb megnyilvánulási formáira, és vele az a fajta modernizációellenesség, ami már a jozefinisták reformtörekvései ellen megnyilvánult, aztán később a századelő „nemzeti oldalán”, majd a Horthy-korszakban tombolta ki magát. „Nem magyar Budapest. Nem magyar a közigazgatás államosítása. Nem magyar a börze. Nem magyar a szocializmus. Nem magyar a nemzetköziség. Nem magyar a mezőgazdasági munkások szervezkedése. Nem magyar a mozgó tőke. Nem magyar a szecesszió és a szimbolizmus. Nem magyar a felekezetek kihagyása az oktatásból, a vallás elhagyása a tanításból. Nem magyar a gúnyolódás. Nem magyar a türelmesebb szerelmi erkölcs. Nem magyar az általános választójog. Nem magyar a materializmus [...]” – ironizált Ignótus majd száz esztendeje a „keresztény-nemzeti” ideákon a Nyugat hasábjain „Az értelmiség egyik felét, ha mer más fejjel gondolkozni, mint a másik fele, idegen bálványok imádójának bélyegzik, és kilakoltatják a nemzet szeretetéből” – panaszkodik egy másik írásában, ugyanabban az időben (Litván 1978). De lényegében hasonló gondolatokat találunk már jóval korábban, egyes reformkori „hagyományőrzőknél”. Így például Dessewffy József *A hitre* írt válaszában, a *Taglalatban*, nem győzi rosszállását kifejezni amiatt, hogy Széchenyinek, ennek a „finnyás grófnak” semmi nem jó, ami hazai, neki csak az tetszik, és az kell, ami külföldi, nyugati. Sőt, Széchenyi voltaképpen alig tesz mást, mint „mérték felett gyalázza a magyart” – furcsa ilyet olvasni a „legnagyobb magyarról”. Persze Széchenyi „szerencséje”, hogy a Reformkor idején nem sikerült a nemzeti eszmét a „haladáspártiak” ellen fordítani, mint később oly annyiszor, sőt a magyar történelemben egyedülálló módon ekkoriban épp a reformerek voltak inkább nemzetiek, szemben a Bécsset szolgáló, ezért „hazafiatlan” „maradiakkal”. Jó fél évszázaddal később azonban már nem ez a helyzet, a magyar közgondolkodás lényegében visszatér a Reformkor előtti állapotába. Ady, Jászi és mások ekkor már „hazaárulók”, „osztrák bérencek”, sőt „bécsi ügynökök” – éppúgy, mint a Reformkor előtt, a jobbítani vágyó hazafias jozefinisták, köztük Bacsányi (Litván 1978: 53). Viszont ezekben a vádakban mégis volt valami. A dzscentrivel szembenálló progresszivisták egy része ugyanis – mintegy utánigazolva a hazafiatlanság és a magyartalanság vádját – egyre inkább Bécs felé kacsintgattak, vagyis az ősellenségtől, a birodalomtól, Ausztriától, a „magyarságot leigázó” hatalomtól kaptak támogatást. A századelő baloldali/balliberális vezetői amilyen merev szigorral ítélik el a keresztény úri Magyarországot, legalább olyan elnézőek a bécsi abszolutizmus iránt. Diner-Dénes József (Jászi barátja, Károlyi későbbi külügyi államtitkára) Párizsban megjelent emlékirataiban egyenesen kijelenti, hogy a magyarországi demokratikus mozgalom legfőbb ösztönzője nem más volt, mint Ferenc Ferdinánd. Diner szerint a függetlenségi eszme nem több „öreg és elkorhadt jelszónál”, s több más polgári radikállal és szocialistával együtt még Kossuthot és a 48-as örökséget is pocskondiázza. Odáig megy, hogy megállapítja:

kár, hogy Európa a szabadságharc idején „hitelt adott a magyar junker liberalizmusának”. Diner persze a Deutsches Haus tagja, remek bécsi kapcsolatokkal. Bár mások nem fogalmaztak ilyen keményen, lényegében ennek a felfogásnak a szellemében maradt távol a Szociáldemokrata Párt távol a Kossuth-ünnepségektől. (Amit az ő oldalukon álló Ady mélységesen fájlalt és szégyellt.) Kunfi Zsigmond maga is beismeri a császári házzal kokettáló radikálisok és szocdemek erkölcsi kudarcát: „A demokrácia a császári abszolutizmus szövetségében, a demokrácia a nagyszerű magyar parlamentarizmus ellen, az ország első politikusai ellen” (Litván 1978: 45–46). Kialakult tehát ugyanez a helyzet, mint II. József idején: Modernizáló progresszivisták szövetségben a városi és az agrárproletárokkal, ámde birodalmi hátszéllel, birodalmi érdekek érvényesítőjeként, s velük szemben a nemzeti-függetlenségi, ámde modernizációellenes, feudális-nosztalgias, vármegyés dzsentrik és szövetségeseik.

Ennek a szembenállásnak lett aztán az 1905-ös válság a kicsúcsosodása, sőt kirobbanása, mintegy előre vetítve az azóta is a magyar társadalmat megosztó, valóban traumatikus 1918/19-ben történeteket. Mint ismert, 1905 januárjában megbukott a kiegyezés óta kormányon lévő Szabadelvű Párt, s a választásokat az ún. „nemzeti koalíció”: a függetlenségi eszmét zászlajára író, keresztény-konzervatív alapon antikapitalista és antiliberalis, feudális-nacionalista tábor nyeri.⁷ Ferenc József nem hajlandó a koalíció vezetőiből kormányt kinevezni, s átmenetileg a bécsi illetőségű, feltétlen császárhű Fejérváry Géza testőrtábornokot nevezi ki a darabontkormánynak csúfolt átmeneti kormány élére. (Fejérvárynak ráadásul zsidó a felesége.) Úgy tűnik, visszatér az abszolutizmus. De megindul a „nemzeti” ellenállás is: egyes vármegyék nem hajlandók végrehajtani a kormány utasításait, ahogyan annak idején II. Józseffel szemben is megszerveződött a nemesi ellenállás, minek révén az uralkodó kísérlete kudarcba fulladt. A progresszivista értelmiség, a szocialisták és polgári radikálisok viszont a bécsi abszolutista törekvéseket támogatják. Kristóffy belügyminiszter titkos tárgyalásokat kezd a Szociáldemokrata Párttal, társadalmi reformokat ígérgetve – elsőként is az általános titkos választójogot. A politika mentén szakad ketté az értelmiség is, „nemzetellenes” haladáspárti és nemzeti-függetlenségpárti táborra, s ennek a küzdelemnek a kiéleződését látjuk a későbbiekben, részben ennek eredménye az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság, majd ezek ellenhatásaként a Horthy-korszak. Aztán a haladáspártiak a Nyugattól elfordulva megint egy új birodalomtól: a Szovjetuniótól várják a megváltást, persze megint a nemzettel szemben, és a függetlenség rovására. Mintha a reformkor és a szabadságharc, az alapvető kérdésekben jobbára egységes nemzeti és haladáspárti elitjével csupán egy egyedi, különös átmeneti szakasz lett volna egy jóval hosszabb magyar történeten belül.

Az öngyarmatosítás két formájának kialakulását és megszilárdulását persze nem lehet értelmezni a szerencsétlen magyar történelem tényei nélkül, hogy tudniillik az ország modernizációja tényleg csak a mindenkori birodalom adta kereteken belül volt elképzelhető, s más lehetőség egészen egyszerűen nem volt. Sőt, a kívánatos fejlesztéseket, a valóban szükséges reformokat gyakorta maga a birodalom vitte véghez, ami viszont általában nemzeti elnyomással, gazdasági és kulturális gyarmatosítással társult. Ez történt a szabadságharc leverése után is: A Birodalom kezébe vette (vagyis átvette a külső és belső emigrációba vonuló magyar elittől) Magyarország modernizálását, s így – bármennyire is fura ezt kijelenteni – a gyűlölt Bach-korszak bizonyos téren a reformkor folytatása volt. Véglegesen megszűnt a jobbágyság, megindult az iparosítás és kibontakozott a kereskedelem, vasútvonalak és korszerű

7 A témának elég jó szakirodalma van, lásd mindenekelőtt Dolmányos (1976) és Szócs (1977).

közütak épültek, újjászervezték a közoktatást, és nem utolsó sorban javult a közbiztonság is, minthogy igyekeztek felszámolni a betyárvilágot. Mindeközben a vármegyerendszert – mint a lehetséges ellenállás fészkeit – felszámolták, sőt egyfajta „elő-Trianonként” értékelhetjük, ahogyan elcsatolták Erdélyt, Horvátországot, a Határőrvidéket, valamint a bácskai-bánáti részt Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven, a maradék Magyar Királyságot pedig öt kerületre osztották. A magyar nyelvet betiltották a hivatalokban (átmenetileg tehát megvalósult, amivel II. József próbálkozott: a német lett a hivatalos nyelv), és idegen származású (javarészt cseh-morva) tisztviselőkkel tömték teli a közhivatalokat. A sajtóban szigorú cenzúra, a mindennapi életben jól kiépített spiclihálózat működött.

Később lényegében ugyanez ismétlődik a Szovjetunió megszállta Magyarországon: a létezett szocializmus számos korábban a nemzeti érzelmű értelmiség (a „népiesek”) által is óhajtott reformot vitt véghez. Iparosított, infrastruktúrát fejlesztett, a maga módján urbanizálta (előbb proletarizálta, majd a Kádár-korszakban kispolgárosította) a lélekben jobbnak megmaradt parasztságot, felszámolta az analfabétizmust stb. Mindezt szovjet birodalmi segítséggel, ill. parancsra, idegen minták szerint, mindenfajta függetlenség felszámolásával, az első időszakban (ti. az 56-os szabadságharc előtt) szovjet főnökök, lényegében gyarmati tisztviselők – mint „szakértők” és „tanácsadók” – közvetlen irányításával.

E hagyomány és történeti szituáció eredménye az a jelenleg is eleven szemléletmód, amit véleményem szerint leginkább *birodalmi progresszivismusnak* lehetne nevezni. Eszerint az ország fejlődése nem a nemzetért vagy a nemzettel, hanem csak annak ellenében valósulhat meg, és mindenkor az országot megszálló külső hatalomtól várja a megváltást, akár saját népe/országa ellenében is, még akkor is, ha e progresszivisták többsége magukat jó magyaroknak, hazafinak stb. vallották – kivéve természetesen az olyan szélsőségeket, mint pl. az említett Diner-Dénes, vagy korábban a valóban magyarellenes aulikus jozefinisták, avagy a moszkovíták. Többségük olyasvalakinek láta és láttatta magát, aki „csupán másként”, vagy még inkább: „az egyedüli járható úton”, a „helyzetet reálisan szemlélve”, „felvilágosult módon” (stb.) óhajta az ország javát, ill. munkálkodik a nemzet felemelkedésén. Vagyis pontosan ugyanúgy beszéltek a régi aulikus arisztokrácia tagjai – akik egyébként aktívan segítettek a szabadságharcok leverésében –, mint később a hazai progresszivisták, a polgári radikálisoktól az államszocialista lojális értelmiségén át a mai liberálisokig. Így találkozik és mosódik össze a birodalmi progresszivismusban a metaforikus öngyarmatosítás a kökeményen reális valódi kolonizációval. Ez az, amit az elmúlt húsz évben sokan (némileg eufemisztikusa módon) „technokrata” szemléletmódnak neveztek. De ugyanennek eredménye a „benszülötti” félelemből és daczból születő ellenállás is, a manapság leginkább a szélsőjobb által reprezentált *szittyá nacionalizmus*, a maga nemzeti függetlenségi eszméjével, bujdosó-betyár-ösmagyar romantikájával, kuruc-nemesi hagyományaival, archaizálásával, bezárkózásával, Nyugat-ellenességével, idegenellenességével és modernizációellenességével, amit általában – főként a gazdasági és társadalompolitikai kérdésekben – „populista” jelzővel illettek.

A két formának megfelelően alakult ki a rendszerváltással az a sajátos struktúra, amit Szalai Erzsébet kettős gazdasági struktúrára épülő *kettős társadalomnak* nevez. Mint írja: „Szemben áll egymással egy, a nyugati piacokhoz kötődő, külföldi dominanciájú, koncentrált tulajdonosi és szervezeti struktúra, nyugati termelészervezési modell és életstílus – és egy döntően a belső piachoz kapcsolódó, hazai dominanciájú, dekoncentráltabb tulajdonosi és szervezeti struktúrájú, rendies, paternalista vonásokat felmutató termelészervezési modell és az arra épülő életstílus. A kettősség az ország nyugati és keleti részének gazdasági,

kulturális, demográfiai, sőt mentálhigiénés jellemzőiben is fellelhető”. Szalai kutatásai szerint a két szféra közötti szakadék meglehetősen nagy. Különbségek lelhetők fel szinte minden területen, nem csak a jövedelmek terén, hanem az érdekérvényesítés módjában is, ami azért fontos számunkra, mert a gondolkodásmódbeli különbséget tükrözi. Eszerint míg a béreken felüli juttatások a multinacionális szektorban szabályozottabbak és nyíltabbak, addig a szürke és feketemunka jóval kiterjedtebb a hazai szektorban. Ugyanígy a hazai tulajdonos-csoportok az érdekeiket viszonylag ritkán artikulálják, a „hivatalos út” helyett sokkal inkább a személyes kapcsolatokon nyugvó (tulajdonképpen hűbéres), „informális alkumechanizmusokat” részesítik előnyben (Szalai 2001: 240–247).

Ezt azért azzal kiegészíthetjük, hogy a „hazai szektor” – vagy annak valamely szegmense – azért az elmúlt húsz évben néhányszor artikulálta az érdekeit, ám ezek a megnyilvánulások a hagyományos rebellis-bujdosói hagyománynak megfelelően történtek, gondolhatunk itt például a csődbe ment kisvállalkozók-kisbefektetők parlament előtti tüntetéseire, de még inkább a félútlezárások gazdatüntetésekére. Vagyis a multik szférája társadalmi szinten, viselkedésmintákban és gondolkodásmódban az egykori „birodalmi” jelenlét örökösei, a hazai vállalkozók pedig a rebellis kismeseké. Az ún. „liberális értelmiség” zöme (mely alatt leginkább a „véleményformálókat” és a velük sajátos szimbiózisban élő rendszerhű szakembereket – főként a liberális közgazdászokat – értem), a régi felvilágosult-császárparti értelmiség mai utódaként a „fejlődés”, a „nyugatosodás”, az „antiprovincializmus” stb. képviselőiként végső soron a nemzetközi nagytőke és vele a mindenkori birodalom (EU, USA) ideológusai. A hazai szektorban lévők magatartása és gondolkodásmódja pedig kísértetiesen hasonló, mint a rebellis kismeseké évszázadok óta, és ez nem csak a lázongásban, a patriarchális-familiáris felfogásban és a provincializmusban jelenik meg, hanem világhoz, a külföldiekhez, főként a centrumhoz való viszonyulásukban is. Amikor azt halljuk, hogy a multik elnyomják, megszállják, kizsákmányolják az országot, hogy Magyarországot a tankok helyett a bankok foglalták el, hogy a szegény magyar vállalkozó hátránnyal indul a külfölddel szemben a saját hazájában, hogy a gazdákat elárulja a kormány, vagy hogy kis- és középvállalkozók azért kénytelenek a „hagyományos módon” (értsd: mutyival) érvényesíteni az érdekeiket, mert a politikusok az idegen nagytőkét szolgálják, és a magyar emberrel senki nem törődik, minnek révén végső elkeseredésükben, végső eszközként kénytelenek a demonstráció eszközéhez nyúlni, akkor a valós problémák mellett egy sok évszázados hagyomány éppen aktuális megnyilvánulásával is szembe kerülünk. Pontosabban: az aktuális elnyomás elleni lázadás, az aktuális sérelmek miatti protestálás egy sok évszázados tradicionális formában ölt testet.

Előzmények: kurucok és labancok

Már a jozefinizmus kapcsán láthattuk, hogy a (politikai) nemzetnek ez a fajta kettéosztottsága nem a kiegyezés utáni idők produktuma, hanem egy jóval régebbi jelenséggel állunk szemben. Hamisnak tűnik ama toposz, miszerint a reformkor és a szabadságharc még azok az idők voltak, amikor a Haza és a Haladás kéz a kézben jártak, ámde a kiegyezés után a kettő szétvált egymástól, merthogy a kőszívű ember unokái már nem bírták a kapitalista versenyt és a lusta dzsentrikként a haladás kerékkötőivé süllyedtek. Ezt a megosztottságot éppúgy nem lehet a kiegyezésre fogni, mint a zsidó bevándorlásra, és vele a valóban nagyszabású kulturális változásokra. Ugyanis a két forma, a kétféle gondolkodásmód és narratíva (illetve

narratívák történetileg kialakult sajátos komplexé), illetőleg a kétféle elit – a „nemzeti-mucsa” és a „haladó-birodalmi kozmopolita” szembenállása még a kalapos király országlásánál is régibb múltra tekint vissza. Kétségtelen ugyan, hogy a tizenharmadik század előtti időkből nehéz a fejlődés vagy haladás eszméiről beszélni, de még nacionalizmusról is, mégis: szinte ugyanazokat a mintákat találjuk, amelyek később, amikor egymással szemben álltak a „maradi”, „bezárkózó” nemzetiek és a progresszivista „birodalmi” világpolgárok.

Először is kézenfekvő itt a nem véletlenül kedvelt frázissá vált és mindmáig használt „kuruc-labanc ellentétre” gondolnunk. Sajnos jórészt hamis az a szimpatikus (eredetileg baloldali) felfogás, amely a hazafiasságot a haladás eszmével karöltve táalja, mintha a magyar történelem egy nagy reformkor lett volna. Ez a hazafias progresszivista felfogás (amit a hazai marxisták is átvettek, saját mitológiáját megteremtendő), a Rákóczi szabadságharcot, valamint annak közvetlen és távolabbi előzményeit (a Thököly-féle háborút, a Tokaji Ferenc vezette hegyaljai felkelést, a Wesselényi-összeesküvést, Zrínyi harcait, Bocskai és Bethlen hadjáratait) a későbbi reformkor, majd az azt követő szabadságharc, s ezen belül is a plebejus-baloldali hazafiság (Petőfi, Táncsics stb.) „történeti vérvonalához” köti. Az előbbi esetében annyiban jogos a párhuzam, hogy mindegyik esemény(sor) az országot megszálló és gyarmatosító külhatalom elleni fegyveres szabadságharc volt. A kuruc mozgalom és annak előzményei azonban meglehetősen távol álltak bármifajta (akár akkori értelemben vett) progresszizmustól. Jellegzetes rendi mozgalmak voltak ezek, némi vallásháborús beütéssel, ami az akkori Európa protestáns-katolikus ellentétének kontextusában értelmezendő. De ami a lényeg: ezeknek a mozgalmaknak illetve felkeléseknek legelső sorban a magyar politikai nemzet (értsd: a nemesség) „történelmi jogainak” épsége, visszaállítása volt a céljuk. Tradicionalista mozgalmak voltak, és nem forradalmak, még ha népi megmozdulások is kísérték egyiket-másikat, s még ha olyasfajta reformokkal is együtt jártak (pl. vallási türelem), ami a modern történetírás szemszögéből a „fejlődés” jelének is tekinthető.

Talán a legutolsó „összegző” nagy kuruc háború: a Rákóczi szabadságharc az egyedüli kivétel ez alól, ugyanakkor mégsem. Kétségtelen, hogy a vezérlő fejedelem európai gondolkodású államférfi volt, sőt ő volt az első olyan főúr a Mohács utáni magyar történelemben, aki a parasztok sorsát részvétellel tudta nézni. Aminek oka, hogy jórészt külföldön nevelődött, miáltal is „nem nőtt bele” Werbőczy *Hármaskönyvének* szemléletébe – ahogy Szekeő írja találon (Hóman és Szekeő 1936: 279). Emellett próbált számos politikai és gazdasági reformot is keresztülvinni, elég csak az 1705-ben a lévai tanácsülésen létrehozott Gazdasági Tanácsra (Consilium Oeconomicum) gondolni, melynek az állami bevételek kezelése volt a feladata, bizonyos áruk kiviteli tilalmára a hazai piac védelmében. Ekkor jelenik meg az első hazai újság is, és persze megpróbál a kuruc seregből nyugati típusú reguláris sereget szervezni (külhoni, főleg francia hadmérnökök segítségével), de legközismertebb eleme ennek a reformnak a hadba vonuló jobbágyok tehermentesítése. Mindezek azonban hamar kudarcot vallottak, és nem csak a háborús vereség miatt, hanem mert ezeknek a törekvéseknek nem volt semmiféle kulturális hátterük, ill. társadalmi alapjuk az akkori Magyarországon. A francia tisztek elképedtek a kurucok fegyelmezetlenségén, minden újítástól való zsigeri irtózatán, és persze az ezzel együtt járó idegenellenességen. Rákóczi magányos reformer volt, akinek reformjai ráadásul főként a függetlenségi háború sikerét szolgálták, a távolabbi jövőre nem is nagyon tudott gondolni az adott viszonyok között.

Vagyis a kuruc nem a progresszivista elődje, sokkal inkább az azzal szembenálló szittyáé. A progresszivista előképe sokkal inkább a labanc, főként, ha leveti a kényeszerű hazafias mezt

– pontosabban a kuruc mezt, már csak azért is, mert a régi labancok többsége magát éppúgy jó magyarnak, és az ország érdekében cselekvőnek tartotta, mint a kurucok. (Pálffy generális pl. előszeretettel hangoztatta magyarságát és honszeretetét, akárcsak számos későbbi aulikus Habsburg-hű arisztokrata.) Bár az is igaz, hogy általában a progresszivisták értelmiség is kikéri magának a magyartalanság vádját, és az ország – sőt olykor a nemzet – érdekéről, hasznáról és fejlődéséről beszél.

De a két forma kialakulása még csak nem is itt, a kuruc-labanc ellentétben gyökerezik. A kuruc-labanc ellentétben (is) megjelenő kétféle, egymással szögesen szembenálló, ám komplementer politikai-kulturális gondolkodásmód véleményem szerint először a Mátyás király halála utáni évtizedekben jelenik meg, az akkori főnemesi és köznemesi párt politikai harcaiban öltve testet. Ekkor éleződik ki szinte végletesen a Werbőczy vezette „szittyá” köznemesség és a nemzetközi kapcsolatokat ápolgató és nemzetközi ügyletekbe bonyolódó főnemesi párt ellentéte.⁸ A nemzetközi horizontokon szemlélődő, ám velejéig korrumpált főnemesi elit természetesen az uralkodó dinasztia, a Jagellók elkötelezett híve, ill. már ekkor Habsburg-barát. Az orráig sem látó, viszont folyton hőzöngő köznemesség ellenben az 1905-ös rákosi országgyűlésen megszavazza, hogy amennyiben Ulászló fiúörökös nélkül halna meg, csakis magyar királyt kell választani. Ez a nemzeti király lesz később a Dózsa-féle parasztfelkelést leverő és megtorló Szapolyai János, ám vele egy időben koronázzák meg Habsburg Ferdinándot is – így szakad ketté az ország területileg is. A „nemzeti” részből lesz a későbbi Erdélyi Fejedelemség, a másik, a névleges Magyar Királyság pedig a Habsburg birodalom védvonalá, ütközőzónájá, és egyben a Nyugat-keleti periferiájá, mind politikai, mind kulturális értelemben. Erdély, tehetséges fejedelmeinek minden erőfeszítései, (akkori értelemben vett) „modernizációs kísérletei” ellenére is a Török Birodalom hűbéreseként a balkáni régió része, és időről-időre hadjáratok martaléka. Ez a földrajzi értelemben is megnyilvánuló kettészakadás természetes melegágya lett a kuruc mozgalom kialakulásának – Erdély a korai bujdosók természetes menedéke –, s vele szemben a „labancság” létrejöttének és megszilárdulásának. „[...] megfigyelhetjük a Gondviselés műveinek csodálatos sorozatát, különösen abban, hogy a magyar János királynak adta Erdélyt és a hozzá tartozó Partiumot, mint külön országot, ahol megőrizték a szabadságnak azt a mintaképét, melyben a nemzetnek a törvények adtak” – írja Rákóczi fejedelem az emlékirataiban (Rákóczi 1979: 235).

A kuruc szellemiség aztán egy ideig egyfajta „morgolódásként” él tovább a köznemesség köreiben, hogy aztán valódi ellenállásként jelenjen meg a jozefinista reformok ellenében.

8 Persze a főnemesi és köznemesi párt viszálja – és vele talán az ahhoz kötődő kétféle felfogás – egyes elemei régebbre vezethetők vissza, mint Werbőczy kora. Már az Aranybulla is ennek a küzdelemnek – a bárók és a köznemesség küzdelemnek – az eredménye. Azonban, hogy ennél az akkori két nagy politikai érdekcsoportnál is megjelent volna az a fajta szemléletmódbeli különbség, amit jóval később „kuruc”, ill. „labanc” névvel illetünk, kétséges, minthogy a középkori magyar állam eléggé erős volt ahhoz, hogy arisztokráciája olyformán ne húzódjon egy külső nagyhatalom védőszárnyai alá, mint később azt a Habsburg-hű arisztokrácia tette. Így a kuruc-labanc ellentét visszavetítése romantikus elképzelés lenne, majdnem olyasmi, mint amikor a pogánylázadásokba vagy akár István (ill. Géza) és Koppány konfliktusába vetítjük bele az évszázadokkal későbbi nagy magyar sorkérdéseket. Még az is kérdéses, hogy a Werbőczy korát megelőző időszak – a Hunyadiak kora – mennyiben tekinthető előzménynek. Bár csábító a gondolat, hogy a két szembenálló főúri liga közül a Hunyadiak vezette tábor egyfajta nemzeti-lokális autoritást képviselő oldalként értelmezzük, ahogyan azt nagy nemzeti narratívánk is teszi (főként, hogy ez a csoport adta az Árpádok utáni első, s egyben utolsó előtti nemzeti királyt is), a Cilleiek vezette tábor pedig „idegenként”, minthogy leginkább Habsburg érdekeket képviselt. Így ebben az oppozícióban már kirajzolódni látszott volna a pár évtizeddel későbbi főnemesi és köznemesi párt által reprezentált kétféle politikai alapállás, a vele a kétféle gondolkodásmód valamiféle kezdeménye.

A szittyá nacionalizmus eredete

Már a Werbőczy vezette köznemesi párt egyik jellemzője az *idegenellenesség* volt, ami ekkoriban (is) az országgyűlések meghatározó tartalmi és hangulati eleme. Mátyás halála után folyamatosan tesznek (és fogadnak el!) javaslatokat arra vonatkozólag, hogy az idegen papokat bizonyos rájuk bizonyított visszaélések esetén vízbe fojtják, hogy idegen semminemű egyházi és világi hivatalt nem kaphat, sőt nem vehet részt tanácsban sem, továbbá nem lehet vámszedő, s nem szerezhet birtokot az országban. A magyaroknak pedig meg kell tiltani, hogy idegenekkel közös kereskedőtársaságokat hozzanak létre.

A gyűlések hangulata kiárad az utcára is, és rendszeresek a zavargások. A gyűlölet az országnagyok, a főpapok, a vagyonosok, de főként a külföldiek ellen irányul. A tömeg megtámadja a kereskedőket, elrabolja és széttapossák az árusok portékáit, föltörlik a gazdagok (köztük magyar főpapok és bárók), valamint az itt élő olaszok, csehek, zsidók és sziléziaiak házáit. (Még az is megeshet, hogy a külhoni diplomatáknak a királyi várba kell menekülniük.) Bonfini így emlékezik meg az 1494-es országgyűlést kísérő „népi megmozdulásra”: „A várost hatalmában tartó rémület és a már szinte általános veszedelem közepette a király elhatározta, hogy a végső menedékhez fordul, és leküldte a várkapitányt a testőrcsapattal, ez aztán egy-két rablót a többiek szeme láttára fölkoncolt, a többieket a várható büntetés félelme gyorsan megzabolázta. A király nem mert a néppel szemben tovább menni, nehogy még inkább a főpapok ellen hangolja, és a lázadásból még véresebb lázadás keletkezzék” (Bonfini 1981: 288–289).

A fölháborodás közvetlen előidézője az új adózás, minthogy a király minden porta után egy aranyat kért évi taksa fejében. A nemesek viszont az adózás „régis szokásaira” hivatkoztak, s azt követelték, hogy öt ház után hajtsanak be egy aranypénzt, amire állítólag a király maga is fölesküdt a koronázása alkalmával. (Egyébként 1526-ig még a megszavazott adók sem folytak be – miközben a végvárak katonái szó szerint éheztek.) Ám ez csak egy epizódja annak a küzdelemnek, ami a központi hatalom és a nemesség, illetve a főurak és a köznemesek között folyt. Harc minden olyan törekvés ellen, ami úgy mond a „magyar nemzet régi szabadságát” csorbítaná, azaz megkurtítaná a nemességet – főként anyagilag.

Az idegenellenességgel karöltve jelenik meg a „régis letűnt dicsőség”, ill. ennek speciálisabb verziója: az *országvesztés* narratívája is. Az 1505 őszén, Rákos mezején tartott országgyűlésen a köznemesség egységesen foglalt állást az idegen trónkövetelőkkel szemben. Werbőczy, az ismeretlenségből hallatlan szorgalmával fölemelkedett ugcsoi kismemes, ekkor fogalmazza meg az ún. rákosi végzéseket. Ezekben többek között benne foglaltatik, hogy az ország „rémséges szétrongyolódásának és csúfságos pusztulásának” az idegen származású királyok az okai, ezek az élveteg és elpuhult uralkodók, akiktől idegenek a szittyá erkölcsök és szokások, akik fegyverforgatás helyett tunyaságban tespednek, akik kegyetlenebbül dúlják a hazát, nyomorgatják a népet, mint a török, és akik miatt odavesztek a régi magyar területek: Halics, Ladomér, Bulgária, Ráma és Szerbia. Ellenben a magyar származású uralkodó a nemzet épülését és gyarapodását szolgálja. Íme, ama narratívának talán legelső előfordulásával van dolgunk, ami a későbbiekben oly nagy karriert futott be, kezdve az idegenek összeesküvésének és Isten büntetésének következményeként török által pusztított és három részre szakadt Magyarország feletti siratástól, a Bach-korszakban felosztott Magyarországon át egészen a Trianon-traumáig. Főként, hogy Trianont e narratíva szerint éppúgy a magukat közénk befészkelő, rajtunk uralkodó idegeneknek (zsidóknak, szabadkőműveseknek stb.)

köszönhetjük, mint korábban a hasonló tragédiákat a nyugati kereskedőknek, idegen származású, vagy idegenbarát főuraknak, illetve a Habsburgoknak.

Mindez már csak azért is fontos, mert a kiegyezés után nem a szabadságharcban megjelenő „petőfi” plebejus nacionalizmus, hanem a Werbőczyánus rendi nacionalizmus éledt újjá, ez határozta meg az újkori „nemzeti önképet”. Nem véletlen, hogy 1867 és 1945 között mekkora divat lett a nemesi származás kutatása, az avval való büszkélkedés, ahogyan nagyban dívott maga a nemességszerzés is, illetve ennek groteszk kísérőjelenlége: a kutyabőrök hamisítása. Mert az *igazi magyar* nemes. (A középkori romantika bűvölete alól még az aszimilált zsidók és németek sem tudták kivonni magukat.)

A „Nemes/Nemesség = Nemzet” képlet reciproka, a „Nemzet = Nemes/Nemesség” is automatikusan érvényesült, minthogy ennek a metaforának a két iránya szerinti változata egymást kölcsönösen erősítették a „szittyá” gondolkodásban. Ha a nemes magyar, akkor a magyar nemes, vagyis a magyar nemzet ősi és előkelő. Szittyá nemzet, közvetlen ősei a világhódító hunok. A „nemes magyar” a századforduló táján aztán – részben a nyugati fajleméletek hatására – fajmagyarrá alakul, de az új eszme továbbra is magán viseli eredetének majd összes vonását. Ellentétben több más faji nemzetfogalommal, a „magyar fajtság” nem az „egészséges népi gyökereket” hangsúlyozza, hanem az ősi és előkelő származást. Erről árulkodnak a mai napig dívó és burjánzó délibábos eredetmítoszok is, amelyek ősmagyarja eredendően nemes: szkíta, szumír, pártus, kelta, maya, egyiptomi, azaz minden, amit el lehet képzelni, a lényeg, hogy minél régibb és előkelőbb legyen a családfa. E mitológia szerves része az is, hogy az *ős méltatlanul vesztes* is legyen: a magyarok elei leginkább eltűnt, elszüllyedt, elpusztított ősi civilizációk, archaikus magaskultúrák népei, melyeket alacsonyabb rendű népek és kultúrák váltottak fel. Persze ez a mitológia részben Trianonról szól: a Magyar Királyság felosztásának, az egykori nemzetiségek (románok, szlovákok, szerbek) felemelkedésének, a magyarság szétszabdálásának és alávetettségének távoli (mitikus) múltba való projekciója, tudattalan-szimbolikus megfogalmazása.

Ugyancsak Werbőczy idejében jelenik meg a „nem igazi magyarok” narratívája is, mintegy a „nemes magyar” szükséges ellensúlyaként, illetve a politikai nemzetből kirekesztettek helyzetének értelmezési keretként. A *Hármaskönyv* elbeszéli, hogy a régi hunok, illetve szittyák háború idején véres karddal hívták össze a harcosokat. Akadtak azonban gyávák, akik a hívásra nem jöttek. Őket a szittyák kivetették maguk közül, és szolgává tették. Ez a magyar parasztság jobbágyi állapotának Werbőczy-féle eredettana. Máskülönben mi a magyarázata annak, hogy a Hunortól és Magortól származók egyik része úr, a másik része szolga? – teszi föl a kérdést Werbőczy. A gyáva, s ezért lelkükben nem igazi magyarok koncepciójától pedig csak egy lépés a kirekesztésig: „Bárki igaztalanul támadt is a magyarra, győzelme sohase lőn végül” – összegzi a Dózsa vezette fölkelés bukásának erkölcsi tanulságát a parasztfelkelésről és annak leveréséről írt eposzában. Vagyis a paraszt ugyanolyan idegen ellenség, mint a török vagy a német. És ugyebár szittyá fölfogás szerint az idegen földet sem birtokolhat, ezért „a parasztot munkája bérén és jutalmán kívül ura földjéből semminemű örökjog nem illeti, mert az egész föld birtoka egyedül a földesúr” – mondja ki a *Hármaskönyv* III részének 30-ik passzusa. (Korábban, a középkor folyamán a magyar földnek sokfajta birtokosa volt, s a földesúr csupán egy volt a sok közül. Werbőczy eszméi alapján hosszas küzdelemben szétverik a paraszti földközösségeket, és megvalósul a röghöz kötöttség, az örökös jobbágy-ság.) Innen ered a dzsentrinek, majd a keresztény-úri középosztály tagjainak a megvetése a paraszt iránt. És a félelme is.

A jobbágyfelszabadítás, s vele a magyar paraszt beszámítása a nemzetbe nem tüntette el az exkluzív, nemesi nemzet ideáját. A kirekesztő elem ugyanis a szittyai nacionalizmusnak a maga belső logikájából, illetve rendies voltából fakadó lényege. A szittyai szótárban a „magyar” sohasem szimplán magyart jelent, hanem igazi magyart. S a magát igazi magyarnak tartóknak mindenkor szükségük van nem igaziakra, mert csak ennek tükrében nyerik el saját identitásukat. Vagyis ez az identitás rezisztens-identitás, méghozzá évszázadok óta. Ugyanez a másokkal szembeni önmeghatározás ma a szélsőjobb önazonosság lényege. Az igazi magyarok, a mélymagyarok, a jó magyarok stb. magyarságához szükségszerűen hozzátartozik a vérségileg vagy mentálisan értelmezendő álmagyarok, újmagyarok, múmagyarok, hímagyarok jelenléte. Ők a belső ellenség, a köztünk rejtőzködő idegen, akik jobb esetben csak nem törődnek a hazával, rosszabb esetben viszont annak sírásói. Akik belülről bomlasztanak, akik a külső ellenség szövetségesei.

A birodalmi progresszivismus gyökerei

A köznemesi párt idegenellenessége – annak minden torz és gyakran visszataszító volta mellett – nem volt teljesen alaptalan. A nagykereskedők túlnyomó része külföldi volt: olasz, szi-léziai, (szefárd) zsidó, lengyel és német. Ami önmagában tán még nem lett volna akkora baj, csakhogy ezek a külföldi vállalkozók a hasznot hazavitték vagy hazaküldték Augsburgba, Nürnbergbe, Krakkóba, Itáliába, és máshová, ahogyan azt ma is láthatjuk a „nálunk befektető”, „munkahelyteremtő” multik esetében. Sőt, a gazdagabbak még csak nem is Magyarországon éltek, ide csak megbízottjaikat, ügyvezetőjüket, ún. „faktorukat” küldték. És a bel- és külföldi árak közötti különbözetből eredő haszon szépen kivándorolt az országból. (Csak a Fuggerek hozzávetőleges számítások alapján harminc év alatt egymillió forintot visznek ki az országból, ami óriási összeg.) És ezeknek az ügyleteknek a haszonélvezői nem csupán maguk a kereskedők, hanem az arisztokraták és a főpapok. A korrupció egyfajta szimbiózisban testesül meg: az arisztokraták védik és segítik az ügyeskedőket, minnek fejében részesülnek az anyagi haszonból. Nem véletlen, hogy az országnagyok ellen mindenkor ott a hazaárulás, a külfölddel – sőt: a halálos ellenséggel – való szövetkezés vádjja, s bár e hírek inkább csak pletykák formájában terjengnek, azoknak lehetett reális alapjuk. Tény, hogy a főurak Mátyás halála óta egyéni érdekeiket a központi hatalom – s azon keresztül a magyar társadalom – ellenében érvényesítik. Ennek részeként szövetkeznek mindenféle idegen erővel, ennek szellemében keresik a különféle idegen hatalmasságok – főként a Habsburgok – kegyét. Miközben persze mindvégig az ország érdekére, illetve a külső (török) veszélyre és a védelem szükségességére hivatkoznak. És mindenkor megkapják a maguk „közvetítői jutalékát”.

A Habsburg-uralomnak, mint a Nyugathoz tartozás egy sajátos formájának kétségtelenül köszönhető pár jó dolog, így többek között a végvárrendszer kiépítése (amelynek egy részét aztán ugyanők robbantják föl), majd a barokk építészet, a manufaktúra fejlődése, majd részben az iparosítás, részben a modern közlekedés, az első tanintézetek, a sajtó, sőt lényegében még a nyugati eszmék megjelenése is. Ám e „vívmányokkal” szemben ott az ország gazdasági kizsákmányolása és politikai elnyomása, melynek tényeit jól ismerjük. Magyarország minden ízében gyarmat, és nem csak metaforikus értelemben. Mágnaaink is jellegzetesen gyarmati, egzotikus bennszülött arisztokrácia, nem véletlenül nevezik őket náboboknak az indiai navabokról. De a gyarmati mivolt még olyan külső jegyekben is megmutatkozik, mint

pl. az idegen (olasz) fegyencek Ausztriát idéző büntetőtelepének létesítése az Alföldön. (Ami ellen Kossuth emelt szót.) Mindemellett a magyar etnikum (és nem csupán a magyar nemesség) elleni politika érezhető már I. Lipót idején, azután folytatódik III. Károly és Mária Terézia alatt, elég, ha csak ez utóbbiak telepítési politikájára gondolunk. A megszálló hatalom tehát gondoskodik az országról – mint egy gyarmattartó a gyarmatáról – a saját érdekében. A nemzeti függetlenségről való lemondás tehát nem egy nagyobb közösségben való kényelmes elhelyezkedést, egyenrangú partnerséget, hanem hierarchikus függőséget, alávetettséget jelent, mindenkor azt jelentette, és nem is jelenthet mást. A birodalom pedig csak addig támogatja a társadalmi, gazdasági, technikai és kulturális fejlődést, ameddig érdekei úgy diktálják. Egy bizonyos határon túl azonban maga válik fő akadályává bárminemű fejlődésnek. Nagyjából ugyanez figyelhető meg a multik magyarországi jelenlétét tekintve is. Az elmúlt húsz évben szimpla tévedésnek – vagy épp hazugságnak – bizonyult minden, a progresszivista értelmiség által a transznacionalista cégek melletti érv, minthogy a multik semmiféle különösebb fejlődést nem produkáltak, igaz, számottevő kárt se okoztak. Éppen annyit építettek, ill. ruháztak be, amit jelenlétük, vagyis érdekük megkívánt.

Mindenesetre a török hódoltság idején és utána a Habsburg-hű arisztokrácia családi érdekei az idők során szorosan összefonódtak a dinasztia, illetve a birodalom érdekeivel – ez a „labanc hagyomány” alapja. Persze az arisztokrácia egy része kicserélődik a neokonkviszta során, számos idegen származású főnemes jut „újszerzeményhez” Magyarországon, s keveredik a megmaradt régi főnemességgel. Ezek császár- és birodalomhűsége magától értetődő és rendíthetetlen, az országhoz, a helyiekhez sok közülük nincs, ami azért tragikus, mert azt a keveset, ami fejlődés lezajlik, ők csinálják. Ők és az uralkodó civilizálják Magyarországot, egyrészt önérdékből, saját életminőségük jobbítása érdekében, másrészt helyzetükből adódóan csakis ők vihették végig ezt a munkát, mivel polgárság alig létezik. Ezek az arisztokraták (ill. az uralkodó) építkeznek, alapítanak és támogatnak: templom mellett iskolákat, és egyéb intézményeket. Egy ilyen elit pedig teljesen természetesen képviseli azt a fölfogást, miszerint Magyarország csak egy nagyobb egységben – birodalmi keretben – képzelheti el a maga boldogulását. A „kis nép” „kis ország vagyunk” „Magyarország önmagában nem életképes” stb. jól ismert, máig divó (részben az alávetettséget racionalizáló) narratívának ez a történeti eredete. Csakis a birodalom a fejlődés képviselője, ezért a fejlődés ára a függetlenség föladása. Sőt, maga a „nemzet” is hibás és/vagy avított, idejétmúlt koncepció, a nemzeti keretben gondolkodás nem szolgálja a modern társadalom érdekeit, ami persze a birodalmi érdekérvényesítés egyik fontos eszköze.

Ennek az attitűdnek a kései leszármazottja a jól ismert „társadalmi mérnöki” attitűd, az ország és a társadalom problémáinak „kívülről-fölről” történő kezelése, ami persze a technokrata szemlélettel is szorosan összefügg. A birodalmi progresszivista a dolgokat mindenkor „nagyobb perspektívákban” látja és ebből az arisztokratikus alapállásból oktatja ki a társadalmat, főleg gondolkodásmódból és viselkedésből. A „piaci demokrácia” ugyanolyan örökké tartó tökéletes világrenddé és megkérdőjelezhetetlen igazsággá magasztosul a progresszivista értelmiség a szájából vagy tollából, mint korábban az államszocializmus, vagy még korábban a Habsburg Birodalom fejlettsége és egyedüli realitása. Pár éve a neoliberais globalizáció kritikusai jobbra ugyanazzal a kioktató és ellentmondást nem tűró hangnemmel és érvelési módszerrel találták szembe magukat, mint az egykori államszocializmus bírálói a rendszerváltás előtt, vagy még korábban a nemzeti függetlenségben gondolkodók.

Az arisztokraták idejük nagy részét Bécsben és Nyugat-Európa nagyvárosaiban töltik, látják és élvezik az ottani módit, s bár az országra, mint olyanra (egy-két kivételtől eltekintve) nem igen költenek, csak a saját birtokra, kastélyaik európai szigetek az ázsiai mocsárban. Nos, vélhetően innen ered az „elmaradottak vagyunk”, a „magyar ugar”, a Mucsa, a sármagyarország stb. ugyancsak máig dívó narratívája.

S ezzel karöltve, ennek természetes kiegészítőjeként jelenik meg a centrum iránti sznob elfogódottság, bámulat mindaz iránt, ami Bécsből, Velencéből, Párizsból, később Moszkvából, még később New Yorkból, illetve általában „A” Nyugatról jön – legyen az szinte bármi, szellemi irányzatoktól kezdve a technikai vívmányokon és művészeti irányzatokon át a viselkedésig és a ruhadivatig. Ez fogalmazódik meg az ugyancsak máig eleven „ott bezzeg/ők bezzeg vs itt bezzeg/mi bezzeg” kliséjében is. Ugyanakkor azt, aminek ezek a vívmányok köszönhetőek: az újító, lázadó, kreatív, autonóm gondolkodást már sohasem próbálják ideplántálni, hiszen a bámulat éppen az utánzási kényszerrel karöltve jelenik meg.

A birodalmi érdekek hol tudatos, hol tudattalan (értsd: progresszivistáknak a befolyásból eredő) képviselete pedig automatikusan magával hozza a *birodalmi nacionalizmus* igenlését, sőt az azzal való azonosulást. Történelmünk során nem egyszer kitűnt, hogy a Haladás hívei számára végső soron nem is magával a nacionalizmussal van baj, hanem kizárólag a maradiság letéteményesének tartott magyar nacionalizmussal. A kozmopolitizmuson, a birodalmiságon, az internacionalizmuson, avagy a globalizáción egy idő után semmi egyéb nem értendő, mint a *csatlósság*, ami sohasem valódi nemzetköziséget, vagy transznacionalizmust jelent, hanem az éppen domináns nagyhatalom birodalmi nacionalizmusának való alárendelődést, a saját kisépítészeti nacionalizmus kárhóztatását a „nagy barát”, a „nagy testvér”, a „nagy szövetséges” (stb.) nacionalizmusa érdekében. Két jozefinista röpiratszerző: Balassa Ferenc gróf és Izdenczy József, a bécsi államtanács első magyar tagja irományaiban nagy hangsúlyt kap a németiség felvilágosultsága, és ennek kontrasztjaként a tanulatlan és maradi magyar, s annak a németek elleni „ösztönserű gyűlölete”.

S miként a „hivatalos jozefinisták” harca az elmaradottság ellen nem jelentett sokkal többet, mint az akkor ébredező, és a felvilágosodás köntösében jelentkező német nacionalizmusnak való hízelkedést, úgy később a szovjet internacionalizmus propagálása is alig más, mint az orosz birodalmi nacionalizmus bújtatott elfogadtatása, beleplántálása a magyar elmébe. A szovjetizálás automatikus kísérelése volt a ruszofília, főleg a rendszerhű, „szocialista” értelmiség részéről: mindennek nagyszerűnek kellett lennie, ami orosz, legyen szó tudományról, képzőművészetről, irodalomról, építészetéről, történelemről, vagy bármiről. És ami árulkodó: nem csak a szovjet éra, hanem a cári időszak kulturális javait és „nagy alakjait” illetőleg is ez a szemlélet volt a meghatározó. Minek eredményeként (főleg lenézésben és érdektelenségben megnyilvánuló) zsigeri ellenérzés alakult ki a társadalom jelentős részében, minden iránt, ami orosz, miként a Bach-korszak idején is minden iránt, ami német. Az orosz történelem és kultúra propagálása nem egyéb volt, mint az orosz nagyság, s azon keresztül az orosz felsőbbség elfogadtatása. Az elmúlt két évtizedben pedig ugyanezt láthattuk a nyugati (ezen belül is az amerikai) életforma, gondolkodásmód, tárgyi és szellemi kultúra – és persze erkölcsi fölény – napi propagálásában, jobbra ugyanannak az értelmi-ségnek (ill. leszámazottainak) a részéről.

A birodalmi progresszivisták előszeretettel tett és tesz különbséget a *mindenkori kisebbségek nacionalizmusa* és a magyar nacionalizmus között is. Míg a birodalmi nagy nép (németek, oroszok, amerikaiak) nacionalizmusa a fejlődés záloga, szemben a maradi és kisszerű

magyar nacionalizmussal, addig a kisebbségek nacionalizmusa szabadságküzdelem, „természetes reakció”, ill. „természetes fejlődési fázis” megint csak szemben a „magyar elnyomással”. A 18. században a hazai felvilágosodás hivatalos (értsd: császári) képviselőinek irományaiban a rebellis és megbízhatatlan magyarral szemben megjelenik a szláv és román békés paraszt, akire Bécs bizton támaszkodhat. (Már a Rákóczi szabadságharc bukása utáni, a magyar etnikumot régebbi területeiről kizárító telepítéspolitikája is ennek a szellemében zajlott – „szelíd vérrel felhígítani” a rebellis magyarságot.) És ugyanezt az elfogultságot találjuk jóval később a századelő progresszivistáinál: Miközben a román, cseh, délszláv szocialisták és radikálisok francia mintára vérbő nacionalisták, nálunk ugyanezen irányzat hívei, a polgári radikálisok és a szocialisták hevesen antinacionalisták, minthogy az égvilágon mindenért csakis a magyar uralkodó osztály és a magyar nacionalizmus tehető felelőssé.⁹ Azután persze a csalódás keserves. Szekfű megfogalmazásában Jászi „nemzetiségi barátjairól azt hitte, hogy házzá hasonlóan antinacionalisták, s ezek csak az összeomlás után az aradi tárgyalások során vágták a szemébe, hogy ők nemzetükért harcolnak” (Hóman és Szekfű 1936: 596–597).¹⁰ Persze Jászi naiv idealista volt, elvbarátai között viszont akadt valódi magyargyűlölő (Diner-Dénes) éppúgy, mint közönséges kalandor (Linder Béla) – vagyis a századelő progresszivistáinak nem csupán attitűdje, hanem összetétele is hasonló a jozefinistákhoz.

A jozefinisták munkássága hatására terjed nyugati felvilágosult körökben a magyarok rossz híre, ami megalapozza azt a később nagy karriert befutott európai rossz véleményt a magyarokról, amit száz év múltán polgári radikálisaink és szocdemjeink román, szerb és csehszlovák elvbarátai terjesztenek. Később a Szovjetunió „kisantant-politikája” Bécs egykori magyarelles praktikaikat: a horvát, román és szerb nacionalizmus patronálását idézi. Az erdélyi és a szlovákiai magyarok egyre fokozódó elnyomásnak vannak kitéve, amiről idehaza – az internacionalista testvériség címszaván – még csak beszélni sem lehet, s ezt az itteni baloldali értelmiség jó része és természetesen a politikai elfogadja, sőt támogatja. A „létezett szocializmus” gyakorlatában az antinacionalizmus végleg elveszítette minden ártatlanságát, lévén az elnyomás és elnyomatás szinonimájává vált. Ugyanígy a rendszerváltás utáni „balliberális” közbeszéd centrum-hű (USA- és EU-barát) antinacionalizmusa is alig több a gazdasági és kulturális autonómiatörekvések, valamint a szociális elégedetlenség elcsitítására használt ideológiái eszköznél.¹¹

⁹ Mi sem jellemzőbb, mint hogy Jászi még Trianont is kizárólag ennek, ill. a Habsburg dinasztia politikájának köszönhető, vagyis lényegében semmit sem tanult a történelekből. A főművének tartott „A Habsburg-monarchia felbomlása” c. könyvében egy szó nem esik a szerb-, román- vagy cseh nacionalisták felelősségéről, csak mint értendő jelenségről.

¹⁰ Szekfű, bár kétségtelenül elfogult, és a Horthy rendszer hivatalos ideológiájának megfelelően beszél, a Jásziékkal szembeni keresztény-úri és szélsőjobboldali gyűlölködéshez mégsem hasonlítható, viszonylag korrekt kritikát fogalmaz meg. Ehhez hasonló kritikát fogalmaz meg Pelle János is Jászi Oszkár c. könyvében (Pelle 2001), amiért is a balliberális oldalon (Litván György és Tamás Gáspár Miklós) útszéli hangnemben pocskondiázták. Az eredeti történet egyébként 1918. november 14-én zajlott le, amikor Jászi Iuliu Maniuval találkozott, akit régóta ismert a nemzetiségi ügyekből kifolyólag. Jászi, amikor rájött, hogy egykori román elvbarátai nem igazságot, hanem Nagy Romániát akarnak, kifakadt: „De hiszen önök nacionalisták! Maniu válasza: Igen, azok vagyunk. Na és aztán?”

¹¹ Ez alatt főként az értendő, ahogyan a „balliberális” (valójában neoliberális és neokonzervatív) értelmiség teljes mellszélességgel kiállt a globális kapitalizmus mellett, és ennek szellemében mindent támadott, ami akár csak kétségbe vonta annak egyedüli üdvözítő voltát. Ennek szerves részét képezte az „antinacionalizmus” is, ami nem csupán politikai, hanem kulturális kampányban, ill. véleményformálásban is megnyilvánult: minden automatikusan jó volt, ami Nyugatról jött, a bolognai szisztémától a valóságshowig, és minden automatikusan rossz, ami

Mindez akkor válik igazán érthetővé, ha rálátunk arra a hagyományra, a kulturális min-ták ama örökségére, ami a császárhű arisztokraták kastélyaiig, és a Habsburgok törekvéséig vezethető vissza. Mondhatni, a régi aulikus, „nemzetidegen” főúri gondolkodás adódott át – részben az adott helyzetnek (ti. az ország birodalmi keretekbe ágyazottságának), részben pedig a nemzeti eszme nemesség (majd annak szellemi leszármazottjai) általi kisajátításának köszönhetően – a magyar felvilágosodás híveihez, s rajtuk keresztül a tizenkilencedik század végére a zömmel polgári (és ezen belül is zömmel zsidó) családból származó progresszivisták értelmiséghez.

Az öngyarmatosítás két formájának csapdái

A következőkben az öngyarmatosítás két formájának fontosabb belső ellentmondásait próbálom vázolni. Véleményem szerint ugyanis mindkét forma – mint (kvázi) eszme- és értékrendszer, ill. gondolkodásmód, látásmód, attitűd – némely pontokon szemben áll saját alapértékeinek egy részével, s ennek révén szembekerülni látszik saját meghirdetett céljaival is. Az alábbiakban tehát nem arról lesz szó, hogy akár a szittyai nacionalizmus, akár a birodalmi kozmopolitizmus miféle kellemetlen, ízlésünktől idegen, vagy éppen ellenszenves vonásokkal bír, hanem hogy mik azok „kulturális genetikai (ha úgy tetszik: memetikai) hibái”. Vagyis nem a két forma morális problémáit taglalom, hanem azokat a hiányosságokat, amelyek mindkét gondolkodásmódot *saját paradigmáján* belül teszik önellentmondóvá.

a. A szittyai nacionalizmus önellentmondásai

Először is, a „nem igazi magyarok” narratíva automatikusan a visszájára hat: a szittyai a nem igazi magyarnak tartottak kirekesztése révén önmagát zárja be, illetve ki egy nagyobb közösség – a magyar társadalom – közegeiből. Ezáltal ugyanis a szittyai önmagát eleve *kiszebségként kezeli*, vagyis ez a fajta nacionalizmus permanensen önkisebbitő, ez tükröződik az „alig vannak (igazi) magyarok”, „kisebbségként élünk saját hazánkban” stb. narratívákban.

Ez a visszahatás emellett abban is jelentkezik, hogy az igazi magyar vs. nem igazi magyar egyfajta dacot, sőt ellenállást kelt sokakban, méghozzá származástól függetlenül. Más szóval a szittyaságtól való irtózatuk miatt azonosulnak az idegennel, sőt akár megtagadják a magyarságukat, és ma már olyasmi is hallható (persze nem a nyilvános térben), hogy „nem érdekel a magyarság”, vagy akár „akkor én nem vagyok magyar”. (Ennek kutatása nem ismeretes, talán mert tabukat, ill. érzékenységeket sértene. Viszont személyes, és viszonylag gyakori tapasztalásról van szó.)

A nemzet faji, vérségi alapon való értelmezése pedig a veszélyt hordozza magában, hogy ha a származás az elsődleges, úgy a legkülönfélébb „előkelő” származások kerülhetnek elő mint az egyén vagy kisebb-nagyobb csoportok identitása. Innentől egy magyar elsőként lehet jász, székely, kun, besenyő, vagy egyéb, és csak másodjára magyar. A magyarság ezáltal még jobb esetben is nemzetből törzsek laza szövetségévé sülyedne vissza, persze a jelenkor kulturális körülményei között, azaz területi törzsek helyett a virtuális térben hálózatosan

„magyarkodó”, ideértve akár az anyanyelv ápolását. A témáról lásd A csatlóslét közhelyei c. tanulmányomat, ami főként sajtó-, ill. közbeszédelemzés (Farkas Attila Márton 2004: 29–53).

szerveződő „törzsek” értendők. Jellemző a helyzetre, hogy az utóbbi években olyan csoportok is föltűntek, akik magukat hun nemzetiségűnek vallották, és ezt próbálják hivatalosan bejegyeztetni.

Ez a helyzet annál inkább fennáll, ha nincs olyan fő eszmei vonal, olyan általános értelmezés, ami eligazítást adjon, és nyomában konszenzust hozzon létre legalább olyan alapvető kérdésekben, mint hogy ki a magyar, és melyek a magyar történelem mindenki által elfogadott jó és rossz eseményei, pozitív vagy negatív alakjai. A nemzeti közösség összetartó erejét mindig egy általános, a nemzeti közösség minden (vagy legalábbis legtöbb) tagja által magáénak érzett hagyomány képezi. Ez a mi esetünkben egy nagyjából százötven éves, közös nevező alapján létrejött, s többé-kevésbé változatlan történeti hagyomány. Azon legendák és valós események, személyek, kultuszok, ünnepek, jelképek összessége, amiket *nagyjából* azért egyformán ítéltünk meg az elmúlt százötven évben, s amelyek eddig megkérdőjelezetlen alapértéknek számítottak a közgondolkodásban, függetlenül rendszerektől és kormányzatoktól. Ennek fölülírása meggyengíti az összetartó konszenzust, minek folytán a nemzeti identitás „elkenődik”, vagy „szétdarabolódik”.

Márpedig ennek tendenciái figyelhető meg mostanság, amikor is a szélsőjobboldal (köszönhetően az általánossá vált gyökértelenségnek, a lokális közösségek széthullásának, a nemzetállamok meggyengülésének és az internetnek) számos különböző, sőt egymásnak ellentmondó alternatív történelemszemléletet éleszt fel és elegyít. A mindenféle áltudományos eredetmitoszok, a mindenféle egzotikus kultúrákkal való rokonításoktól csakúgy, mint konszenzusos hagyományaink megkérdőjelezése óhatatlanul és automatikusan dekonstruálja a 19 század elején kialakult és megszilárdult nemzetfogalmat, ill. „nemzettudatot”, és hirtelenjében sokféle „hagyományt” és vele sokféle „magyarságtudatot” éleszt föl és kombinál a legkülönbözőbb variációkban. Miáltal is a nemzet már nem csak a fent említett vérségi szempontból, hanem eszmék szempontjából is virtuális törzsekre (akár egyszemélyes „törzsekre”!) hullhat szét. Innentől kezdve valaki már nem csak jász, kun, palóc, székely vagy hasonló lehet, még csak nem is hun vagy tatár, hanem kelta, sumer, asszír, egyiptomi, maya, vagy bármi egyéb, s e halmazból ki-ki a maga ízlésének megfelelően választhatja ki azt a „szellemi vérvonalat”, amihez a maga sajátos posztmodern magyarságát kötheti. Ahogyan az ún. „nemzeti radikális” oldalon már nincs egyértelmű megítélése a magyar történelem szinte egyetlen nagyobb alakjának vagy eseményének sem. A legkülönbözőbb véleményeket találjuk Kossuthról, a Habsburgokról, Dózsáról, a szabadságharcainkról is, nem csak östörténetünk, vagy rokoni kapcsolataink kérdéseiről. Egyre többen vannak, akik nem csak Adyt vagy Bibót, de még Kossuthot is negatív alaknak (szabadkőműves összeesküvőnek) tartják, sőt, még a szabadságharcaink megítélése sem egyértelmű ezekben a körökben. Minthogy azok az elátkozott felvilágosodás, ill. modernizáció megnyilvánulásai.¹² Így paradox-ironikus módon éppen a szittyia nacionalizmusnak sikerül véghezvinnie azt, amit egyetlen külső elnyomó hatalom nem tudott megtenni: a nemzet-fogalom jelentéshatárainak föloldását, vele az egységes hagyomány megkérdőjelezését és ezáltal a nemzettudat elsorvasztását.

A szittyia mitológia mindemellét menthetetlenül *eszkatalogikus*. Ugyanabban az időszemléletben él, ill. gondolkodik, amiben a judaizmus, és ennek nyomán a kereszténység,

¹² A témáról lásd korábbi írásaimat (Farkas 2001, 2007). A téma teljesen feldolgozatlan, majdhogynem ismeretlen, noha egyre inkább nem elszigetelt szubkultúrákról van szó, hanem a szélsőjobboldal mérvadó ideológusainak és szellemi köreinek nézeteiről.

majd annak nyomán a kommunizmus. Ez az időszemlélet a linearitásra, s vele a kezdet és vég közé zárt változatlan egyszerűsége és a végessége épít. Szerkezeti modellje kissé leegyszerűsítve a következő:

- Létezik egy valamikori ideális állapot (aranykor, paradicsom, ősközösség, mint osztály nélküli társadalom, Őshaza, Nagymagyarország).
- Ennek ellenpontozása a természete szerint negatív jelenkor (bukás, kiűzetés, nyomában a nehézségekkel teli szenvedéstörténet, a klasszikus balos narratívákban ez az osztályharcok története), amit egy végső küzdelem (apokalipszis, világvége, világforradalom, a magyarság országvesztése, pusztítása stb.) zár le.
- Ennek eredménye a Jók győzelme, és a kezdeti állapot visszaállítása (apokatasztázisz, Új Jeruzsálem, elkövetkező aranykor, kommunizmus, Új Nagymagyarország).

Nos, ez a fajta eszkatalogikus-apokaliptikus történelemszemlélet, és vele az időfelfogás nem csak azért problémás, mert avitt (ui. az internet korában, a hálózatosodással megszűnőben van a lineáris idő- és vele a lineáris történelemszemlélet), hanem mert mint minden hasonló alapokra épült eszmerendszer, alapjában messiás-, ill. *csodaváró*. A messianizmus lényege, hogy a Messiás mindig csak el *fog* jönni. E gondolkodásban, annak belső logikája szerint a múlt mindig dicső, ezért a jelennek mindig tökéletlennek kell lennie, és a megváltás mindig a jövőben zajlik le, azaz *tolódik ki*, és ez utóbbi elképzelés a maga jövő, majdani, elkövetkezendő természete révén sohasem lesz jelen. Nagymagyarország, a magyarok tökéletes társadalma így mindig csak megvalósulatlan álom marad, legyen bármilyen rendszer, vagy politikai uralom, ideértve akár a szittyá szélsőjobb teljes uralmát. (Ez utóbbi a mindenkor jelent folyamatos harccá teszi, ill. tenné, ami sohasem a vágyott jövő, csak az azért való folytonos és nehéz küzdelem.) Ennélfogva ez a séma (és az ahhoz kapcsolódó narratívák hálóját) értelmezési keretet ad a *tehetetlenségnek*, s ezzel megakadályozza a tényleges jövőépítést, ennélfogva a fejlődés bármilyen formáját. Ide kötődő lényegi eleme az is, hogy a múlt *megismételhetetlenül dicső*, s azóta csak a pusztta túlélésre marad a magyarságnak ereje. Ennek eszmei aládúcolására pedig egy eleve újra realizálhatatlan irreális múltat kreál (lásd megint csak a hun-szittyá-sumer-egyiptomi stb. „magyar” történelmet).

A hathatós gyakorlati cselekvést ezért a *mitikus-szimbolikus gondolkodás* pótolja, ami életre hívja a *mágikus gondolkodást* is. Ezért van az, hogy gyakorlati politizálás helyett javarészt szimbolikus politizálás, ill. permanens szimbólumháború zajlik ezen az oldalon, amit az esetenkénti erőszak nemhogy racionális irányba vinne, de még inkább az irracionalitást növeli. Árulkodó, hogy a mai szélsőjobb oldalon mennyire nem a kézzelfogható, hanem az eszmei, a virtuális az elsődleges. Részben (nem teljesen) ennek hatásaként nálunk nem a korrupció, vagy a munkavállalói jogok, vagy akár a környezetpusztítás, hanem a szimbólumok (árpádsávós zászló, Szent Korona stb.) és a magyar történelemmel kapcsolatos eszmei-ideológiai kérdések azok, amelyek képesek akár tömegeket is megmozgatni. A mágia törvényei szerint ugyanis a szimbólumok és szimbolikus cselekvések maguktól hatnak és intézik az egyén és közösség sorsát, ahogyan ezt tették az ősi korok és kultúrák szertartásai, bálványai, amulettjei is. Jómagam nem extremitásként, hanem ennek a gondolkodásnak vegytiszta megnyilvánulásaként értékelem, amikor 2007-ben az egrri Hun Fokos Szövetség a Magyarok Világszövetsége (!) támogatásával jelképesen lefoglalta a magyarság számára az Óföldrék melletti gázmezőt, amit korábban egy kanadai cég kaparintott meg koncesszióként. A sámándobolós szertartás után elhangzott, hogy a demokrácia a legrosszabb

világrend, mert éhínséget és madárinfluenzát hoz, inkább királyságra volna szükség. (Külön megjegyzendő, hogy a csoportot részben értelmiségiek alkották: a doboló sámán kórházi orvos, de akadt köztük építésmérnök és pszichológus is.) A „nemzeti radikálisok” politikai demonstrációi pogány ünnepek, nagy mágikus rituálék. Márpedig ezzel a gondolkodással a szittya óhatatlanul önmagát zárja rezervátumba. A szittya nacionalizmusra tökéletesen illik, amit Adorno írt a mitikus gondolkodásról: „[...] nem ismeri sem a történelmet, sem a természetfelettit, sem pedig a valóban természeti dimenziót, hanem túl van mindezek a kategóriákon. A lényegét magába szívja az immanencia, amely mindent jelenthet, az immanenciát pedig szimbólumok tartják hatalmukban” (Adorno 1985: 158–159). Ezáltal a magyarság – illetve a belőle képződő új törzsi társadalom – egyszerűen elveszíti történelmét és „gyermekké” válik, mint a pápuák vagy az indiánok.

A szittya gondolkodás általános modernizációellenessége, feudális romantikája, rearchaizálási törekvései, a felvilágosodással és annak örökségével való szembenállása stb. nem más, mint saját maguk megsemmisítése. Ugyanis teljesen logikus – és ezzel vissza is kanyarodtunk Kjoszsev alapállításához –, hogy ha a szittya nacionalizmus leszámol a 19 század, ill. a felvilágosodás és a reformkor hazai örökségével, *úgy magával a nacionalizmussal, a nemzettel – és ezáltal önmagával – számol le*. Legalábbis ha a nemzet alatt az összmagyarságot értjük, és nem egy privilegizált csoportot, nem a (metaforikus vagy akár konkrét értelemben vett) nemesek közösségét.¹³

Egyébként a szittyák „benszülött ellenállásának” olykor egészen elképesztő mítoszai, kitalált történelme, szervesetlen, nem létező hagyományai és ünnepei nem kevésbé a gyökértelenség kifejezői, mint a „másik oldalon” az importált, erőltetett és mesterkélt Valentin-nap vagy Halloween Party. Sőt, minden látszólagos különbség, minden ellentétes forma és tartalom dacára e kétféle alapállás egy és ugyanazon közös gyökérből táplálkozik. A jelenleg egyre erősödő, gombamód szaporodó helyi közösségek hálóját létrehozó neopaganista (és alapvetően posztmodern) törzsi nacionalista mozgalmak: a mindenféle pártus-szittya-szumír eredet kutatói, a táltoshitű új jurtalakók, a városi csodagyógyász-asztrológus sámánok és a többi megjelenése ugyanis pontosan *ugyanarra az alapállásra* vezethető vissza, mint a mindenkori Idegen imádatára és utánzására berendezkedett kisenemzeti szervilizmus: a mi „nem vagyunk ők” kisebbségérzésű érzéssel telített tudatára.

b. A birodalmi konzervativizmus önellentmondásai

Míg a szittya, ha kirekesztő módon is, de egyfajta demokráciát képvisel, addig a birodalmi progresszivisták mindmáig mélységesen *elitista* és ennél fogva *antidemokratikus*. A modern, felvilágosult, liberális, baloldali, „haladó” (stb.) eszmék dacára a progresszivisták nálunk mindig föltétlen engedelmisséget követel, csakis neki lehet igaza, és lenéz, sőt ellenségnek érez mindenkit, aki más nézeteket vall, de ami még árulkodóbb: elvbarátaival mindig egy zárt, exkluzív, már-már kasztszerű közeget alkot. Gondolkodásukra mindmáig érvényes a II. Józsefnek tulajdonított mondás, miszerint „Mindent a népért, semmit a nép által”. Vagyis

¹³ És akkor még nem is beszéltünk a „fajmagyarságból” kizártaokról. Az ő kirekesztésük persze belefér a szittya logikába, viszont a szittya nacionalizmust nem valló, vagy akár azzal szembenálló „fajmagyaroké” már kevésbé, noha a szittya világnézet – saját paradoxonjából következően – utóbbiakat is tömegesen zárja ki soraiból. Talán a zsidó (vérségileg idegen, ezért nem magyar) és a jobbágy (származására magyar, de nem igazi magyar, ezért jogfosztott) lehetne ennek a kétféle kirekesztett csoportnak az analógiája.

a haladáspárti elitnek az általa megreformálandó-megváltandó társadalom iránti lekezelő attitűdjé ugyancsak a régi császárhű arisztokrata magatartásáig megy vissza, az ez utóbbi kulturális öröksége. Más szóval, véleményem szerint (ill. a fenti jellemzők alapján) a mai magyarországi liberalizmus, a tegnapi és tegnapelőtti urbánus baloldaliság nem más, mint a *felvilágosult abszolútizmus* gondolkodásmódjának, az „elmaradott magyar társadalom” iránti arisztokratikus attitűdjének a továbbélése.

Sőt, a birodalmi progresszivismus nem egyszerűen elitista és antidemokratikus, hanem arisztokratikus gyökerei (valamint a magyar társadalom, a magyar élet hagyományai és kondíciói) végett legalább olyan *feudális jellegű/természetű* képződmény, mint a szittya nacionalizmus. Érvelési módszerének egyik jellegzetes technikai eleme, hogy a konformizmust, a szolgálékütséget, a tanult tehetetlenséget – amolyan nemzeti karakterjegy gyanánt – erényként állítja be. Például az elmúlt időszak balliberális beszédjének gyakori eleme volt, hogy a „magyar ember” azáltal, hogy nem szervezkedik, nem sztrájkol, nem áll ki a jogaiért, nem bojkottálja az extraprofit érdekében gyárakat bezáró cég termékeit, nem követeli az idegen tőke megadóztatását, az arányos közteherviselést, nem megy ki az utcára tüntetni, nem védi vizeit, földjeit, levegőjét stb. – nem elnyomott vagy kellő öntudat híján levő, hanem éppen ellenkezőleg: „bölcös”, „józanul gondolkodó”, „belátó”. Mondhatni: aki ezer éve sunyít vagy parancsot követ, az „reálisan látja a dolgokat”. Azért tűr mindent, mert „tisztában van vele, mi az ország (hosszabb távú, gazdasági stb.) érdeke”. (Jobbára ehhez hasonló érvelést találunk a progresszivisták által gyűlölt Horthy-rendszerben is, méghozzá az 1920-as években, a titkos választójog megvonásának magyarázataként: a magyar ember azért szavaz nyíltan, mert egyenes jellemétől idegen a titkolódzás.) Ki tehát a „megfontolt”, a „józanul gondolkodó”, a „bölcös”? A jó szolga, aki kevéssel beéri, és nem zúgolódik. Aki azonban nem akar sorsába beletörődni, sőt: aki akár csak kételyekkel mérészel élni a mindenkori legtökéletesebb gazdasági-politikai berendezkedés iránt – legyen az az államszocializmus vagy a liberalizmus –, az „felelőtlen”. Grotzeszk mód a progresszivisták nálunk az általuk sűrűn emlegetett és kárhoztatott hagyományos kelet-európai jobbágy-lelkületet igyekeztek konzerválni.

A birodalmi progresszivismus régi vonása a *szaktudás hangsúlyozása* a tradíciókkal, olykor még az eszmékkal szemben is (ez alól a létezett szocializmus kivétel), vagy éppen magának a szaktudásnak, a szakmaiságnak politikai eszmévé emelése. II. József alatt ez főként a mezőgazdaság modernizálását és a megreformált és olajozottan működő közigazgatás kapcsán merült föl. (E reformoknak állta útját a nemesi vármegye.) Nos, a szakértelemnek ez a kultusza – sőt gyakori misztifikálása – szorosan összefonódik az említett elitizmussal és antidemokratizmussal, ill. a feudális-arisztokratikus hozzáállással. A „szakértelem” itt a hatalmon lévők döntéseinek és véleményeinek kvázi szakralizálását jelenti, lévén a „szakszerűség”, ill. a „szakmai szempont” éppen attól szent és sérthetetlen, hogy „ideológiamentes”, s elvileg gyakorlati dolgokról van szó. Márpedig a demokrácia lényegét a társadalom különböző érdekű és világlátású csoportjai között zajló érdekegyeztetés jelentené, melynek szerves része a különféle nézetek, vélemények, megoldási javaslatok stb. ösztársadalmi megvitatása, s ilyenkor a felek az adott politikai közösség egyenrangú tagjaként veszik számításba egymás érveit.¹⁴ A „szakmaiság” a birodalmi érdek (és vele a kiváltságosok csoport-érdekének) közérdekként való beállításának trükkje, s ezt szolgálja a szakértők exkluzív dis-

14 A sokrétű és szerteágazó témát egy összegző tanulmányban korábban feldolgoztam, benne citálva a problematikát érintő irodalom számos opusát (Farkas 2005: 3–29). Ennek bővített változatát lásd Farkas (2006).

kurzusa is. Ha minden szakszerűséget kíván, úgy mindenről csak az arra hivatott szakértők diskurálhatnak, amibe a társadalom nagy része nem szólhat bele. Így a szakértelem kultusza a társadalomnak a *valódi* közéletről való leszoktatását célozza, illetőleg a társadalom nagyobbik részének – a döntések elszenvetőinek – mint „hozzá nem értőknek” a kirekesztését saját sorsuk intézéséből. Ennek nyomán a honi közbeszédben a „komoly szakértelem”, és nyomában a közvélekedés gyakorta a népre (a „lakosságra”) nézve hátrányos döntéseket tartja „megalapozott”, illetve „felelős” döntésnek, s a népre kedvezőeket „elhibázottnak”, „károsnak”, „felelőtlennek”, az erről való beszédet pedig „demagógnak” és „populistának”.

Külön ironikus, hogy a birodalmi progresszivisták technokrata szemlélete a külföldi módszerek, eljárások, minták, javak stb. kritikátlan átvétele, illetőleg a szolgálai utánzás, s vele a kreativitás és az adaptáció hiánya miatt eleve nem tud más lenni, mint szimpla dilettantizmus. Csupán három kiragadott példa a számos közül: ez a dilettantizmus nyilvánult meg Jászi Oszkárék a legjobb indulattal is minimum „naivnak” nevezhető nemzetiségi politikájában éppúgy, mint mondjuk a Rákosi-korszakban az alföldi gyapottermesztési kísérletben, vagy pár éve a ma már szerte Európában megbukott bolognai folyamat időelőtti átvételével az MSZP–SZDSZ-kormányzás alatt.

A társadalmi mérnöki attitűddel gyakran jár együtt a magyar társadalom, a nemzet, a helyi viszonyok és hagyományok stb. kvázi *kívülről való kritizálása*, ami az idegenség jellemzője. „Nem önkritikát nyújt a nemzetnek, hanem kívülről támadja azt tudományos alapon” – írja Szekfű Gyula Jásziékról (Hóman és Szekfű 1936: 596–597).¹⁵ II. József idején Balassa és Izdenczy röpirataiban a magyart úgy jeleníti meg, mint tudatlan és tespedt muccsait, aki zsigerileg ellene van mindennemű pozitív változásnak, a helyi autonómia letéteményese: a vármegye pedig nem más, mint a jobbágság elnyomására létrejött avított intézmény. Igazak e kritikák? Bizony igazak. Ámde nem jobbító szándék áll mögöttük, hanem a birodalom szolgálata. Ezek a figurák épp ezért nem tévesztendőek össze egy Hajnóczyval vagy egy Batsányival, akik pedig szintén támogatták a józsefi reformokat, sőt: még a német nyelv bevezetését is a nemesi előjogok szimbólumával, a középkori „magyar” latinnal szemben. Ahogyan Ady is a darabont kormány pártján áll 1905-ben, mégsem vonható egy kalap alá mondjuk az említett Diner-Dénes Józseffel.

A magyar ugar-, ill. a Muccsa-narratíva is ehhez az idegenséghez társul, kialakítva a „civilizáljuk a bennszülötteket” ismert gyarmati elméletét és gyakorlatát – és válik a progresszió máris fiaskóvá. Ismert frázisok az „át kellene alakítani a gondolkodást”, „meg kellene változnia a mentalitásnak” stb. – voltaképpen az egész társadalmat ki kellene cserélni. A jól működő, fejlett demokráciához és piacgazdasághoz európai/nyugati/amerikai lélek kell, miként a kollektivisták társadalomhoz és gazdasághoz is lényegében szovjet (orosz) lélek kellett. Komikus, ahogyan olykor egészen ellentmondó tartalmak váltják egymást ugyanabban a gondolkodási és nyelvi formában: a szovjet éra alatt elmaradottságunkat akkor inkább az individualizmus (az „önzés”) jelentette, a rendszerváltás után viszont épp ennek fordítottja: a kollektivisták „ázsiai” gondolkodás, hogy „mindent felülről/másoktól várunk. De a lényeg, a fő narratíva és vele a progresszivisták üzenet ugyanaz maradt: mássá kell válni, mint amik voltunk és vagyunk.

15 Más kérdés, hogy Szekfűt egyes kérdésekben (pl. Rákóczi és a Habsburgokat illetően) elfoglalt álláspontja, s nem utolsósorban Bethlen politikájának kiszolgálásától a Rákosi-kor Elnöki Tanácsának állandó tagságáig ívelő pályája legalább annyira hiteltelenítik, mint az általa megfogalmazottak az egykori szocdemeket és polgári radikálisokat.

A birodalmi progresszivismus visszás és működésképtelen voltát tekintve a leglényesebb szempont azonban az, amit Kjoszsev is megfogalmazott: az idegen kulturális javak és minták kritikátlan átvételével egy nemzet, kultúra avagy társadalom *a saját alsóbbrendűségének koncepcióját is magáévá teszi*, ami azt jelenti, hogy az univerzális értékek sohasem lesznek az ő értékei, és ebből aztán nincs kiút. Ha ennek van esszenciális kifejeződése, az a mindmáig népszerű tanulás metafora, és az ahhoz kapcsolódó szövegpanel-gyűjtemény. „Nekünk tanulunk kell”, „van még mit tanulnunk” stb. azoktól, akik felszabadítanak, majd folyamatosan megvédenek bennünket, akik a fejlődés/haladás letéteményesei és ekképp a „jövőnk zálogai”; akiktől „gyermekeink jövője”, valamint a „stabilitás, a béke és biztonság” függ, akikhez tartozni „az ország és a magyar nép hosszabb távú érdekét” jelenti, s akik oldalán „végre először mi is a nyertesekhez tartozóknak érezhetjük magunkat”. Tanulni kell az új, minden addiginál jobb gazdasági és társadalmi berendezkedést és vele eszmét, gondolkodásmódot, értékrendet, szokásokat, ízlést, viselkedést. A Szovjetuniótól a fejlett szocialista társadalmat, illetőleg a kommunizmus építését, a Nyugattól a fejlett piacgazdaságot és (immáron a valódi) demokráciát. Amerikától – sok egyéb mellett – előbb a politikailag korrekt beszédet és gondolkodást, majd utóbb annak ellenkezőjét. A centrum, a birodalom mindig „élen jár”, annak lakosai „ők már meg is valósították”, „mi pedig csak most kezdjük”. Viszont „vizsgáljunk jól” iparosításból, katonai erényekből, szervezőképességből, munkabírásból, hazafiságból, szocializmusból, demokráciából, piacgazdaságból, toleranciából, szövetségesi hűségből, kollektivismusból, vagy épp ellenkezőleg: egyéni kezdeményező képességből stb. A vizsga alapján aztán eldönthető, hogy már fejlett ország vagyunk-e, hogy „jó úton járunk-e a szocializmus építésében”, hogy már „Európában vagyunk-e”, vagy még csak „Európába tartunk”, vagy hogy „ez (már) tiszta Amerika”, avagy épp ellenkezőleg: „bizony ez itt nem Amerika”, „még messze vagyunk Európától”. Nos, a tanulómetafora (s vele az igyekezet, a törekvés fogalmi keretének a) csapdája, hogy a tanuló örök tanuló, és sohasem tanár, vagy a másik metaforával élve, mivel örökké igyekezni kell, úgy soha nincs célba jutás (vö. „mi mindig el vagyunk maradva pár lépéssel”). Csak megyünk Európába, de mivel megyünk, soha nem jutunk el oda, miként nem jutottunk el máshová sem. Márpedig az örök törekvés, ám soha meg nem érkezés csak egyet jelenthet: örök másodrendűséget. Amit csak tovább súlyosbít, hogy ezekről az „úticélokról” utóbb mindig kiderültek, hogy tévesek, s meg is szűntek létezni. Vagyis a hazai modernizációs kísérleteknek a legtöbb esetben már csak azért is szégyenletes kudarc volt a végük, mert a csodált és utánozott birodalmak – s velük az „egyetemes értékeik” – sorra megbuktak, és Magyarország minden törekvés és tanulás dacára a vesztes oldalra került.

Természetesen a fentiekkel nem azt kívánom sugallni, hogy minden rossz, ami Nyugatról, pontosabban a mindenkori centrumból jön (ami nem feltétlen a Nyugatot jelenti). Ami itt a lényeg, az a másodrendűség tudata, hogy a modernizáció nem kezdeményezést, továbbgondolást, továbbfejlesztést, rugalmas adaptációt, hanem minden kreativitást kizáró utánzás, majmolást jelent, paradox módon azt eredményezi, hogy az ily módon „modernizált” ország éppen az önfeladás, az autonóm gondolkodás hiánya miatt marad mindenkori provincia, valódi Mucsa. Más fogalmazással: a centrumnak való alárendelődés értelem-szerűen nem a centrumba való belépést, hanem a periférián maradáshoz, a provincializmust, a provinciális látásmódot, gondolkodásmódot és érzésvilágot konzerválja, minélfogva a progresszivisták Magyarország éppoly gyarmatias, mint a szittyák rezervátum.

c. A két forma életképessége

A két forma önellentmondó volta ugyanakkor korántsem azt jelenti, hogy ne lennének továbbra is működésképesek, sőt igen hatékonyak, ahogyan azok voltak évszázadokon keresztül. Elménkbe beágyazott mintái adják azokat az alapokat, amelyek által a világ, és benne Magyarország problémái magyarázatot nyernek, s amelyek egyben eligazítást is adnak. Életképességük legfőbb letéteményese éppen szemantikai lényegük: a kettőség, az oppozíció. Ha egy társadalom ennek révén a végzetes kettéosztottság állapotában leledzik, mindkét fél magától értetődő magyarázatot talál a mindenkori győztesek és vesztesek győztes-, ill. vesztes állapotára, státuszára. Magyarország egy viszonylag szegény, félperifériás kis ország, amely politikailag és gazdaságilag (s ennek nyomán kulturálisan) egyaránt kiszolgáltatott. Egy ilyen ország önmagában semmit nem tehet egy világrendszer igazságtalanságai ellen, ahogyan a válságokat is jobban megsínyli, mint a „szerencsésebb” országok. Márpedig a szerencsétlenségekre mindig kell magyarázat, ahogyan mindig kell bűnbak is. Nos, a két forma alapján mindenkor remek ideológiáit gyártották a válságok okának éppúgy, mint annak, hogy épp kik miért lettek vesztesek. Árulkodó, hogy a két forma megjelenése időben nagyjából egybevágh az ország marginalizálódásával (vagyis a történelmi Magyarország, mint közép-európai regionális hatalom megszűnésétől datálódik).

Nincs így ez másként korunkban sem. A birodalmi progresszivismus legújabb képviselői az elmúlt húsz évben a maguk arisztokratikus-technokrata-társadalommérnöki módján magyarázták el, hogy jutott a magyar társadalom nagy része a *saját hibájából* oda, ahová jutott a rendszerváltáskor. Eszerint „képtelen volt a felzárkózásra”, mert nem tudott „kivetkőzni az egyenlősdeből”, mert tagjai „továbbra is irtóznak a kockázatvállalástól”, „nem tanultak idegen nyelveket”, és mindenekelőtt „irigykedtek a közülük kiemelkedőkre”. Aztán később, a gazdasági válságnak – mintha az függetleníthető lett volna a világválságtól – a liberális közgazdászok és közírók azt a magyarázatát adták, miszerint a magyarok „túlfogyasztók”. Soha nincs külső ok, csak belső – ez a vesztes-lét ontológiája. Vagyis a birodalmi progresszivismus jelenlegi liberális-szociáldarwinizmusa szervesen a régi „Mucsá-Magyarország”, „magyar ugar” stb. narratívára, ill. hagyományra épül. (A birodalmi progresszivismus korábbi – államszocialista képviselői – pontosan ugyanígy érveltek, csak épp akkor a magyar társadalom az „önzésből” nem tudott kivetkőzni, és ezért képtelen elérni a szovjet kollektivismus magas szintjét stb.) Ez a magyarázat azért életképes, mert egyrészt a tradicionális magyar öngyűlöletre és kisebbségi érzésre (mint a gyarmatiasság, a provincia-tudat egyik jellemzőjére), az alávetettség-tudatra, valamint a magyar társadalomban megfigyelhető szolidaritás hiányra bázisoz.

Ugyanígy remek válság-ideológiát képes nyújtani a szittyá nacionalizmus is, sőt paradox módon életképessége épp abban rejlik, amit legelső helyen kell említenünk önellentmondásai sorában, és ami látszólag életképtelenné tehetné egy valóban egységes nemzet esetében. Ez pedig a magyar társadalom igazi/valódi és nem igazi/nem valódi magyarokra történő kettéosztásának elve (vagy még inkább: „kultúrgénje”, ill. mémje). Ez az elv nem csupán a leszakadók helyzetének társadalmi ontológia-gyártására használható kiváló módon, hanem arra is, hogy kik vál(hat)nak érdemtelenné arra, hogy a nemzet teljes jogú tagjainak tekintsék őket, és akiktől ezért javaikat is el lehet venni, ami akár egy újraelosztás (mint válságkezelési módozat) alapját is képezheti. Lásd Werbőczyt, aki szerint a jobbágyok idegen hadifoglyok és gyáva, ezért kitaszított szittyák leszármazottai.

Hivatkozott irodalom:

- Adorno, Theodor W. (1985): *Wagner*. Budapest: Európa.
- Benda Kálmán (1978): A magyar nemesi mozgalom 1790-ben In *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest: Gondolat.
- Bibó István (1990): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In uő. *Válogatott tanulmányok II*. Budapest: Magvető, 571–619.
- Bonfini, Antonio (1981): Magyar történet. In *Hunyadiak kora*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Dolmányos István (1976): *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Farkas Attila Márton (2001): Ezoterikusok Haynau baráti köre. *Élet és Irodalom* 45 (30): 15–17 (2001. július 27).
- Farkas Attila Márton (2004): A csatlóslét közhelyei. *Valóság* 47 (12): 29–53.
- Farkas Attila Márton (2005): A technokrata mákony. (Szakértelem és politika a mai Magyarországon). *Liget* 18 (11): 3–29.
- Farkas Attila Márton (2006): *Arrobori. A honi közbeszéd természetrajza*. Budapest: Liget.
- Farkas Attila Márton (2007): *Kik szeretik Haynaut? I-II*. Interneten: <http://gondola.hu/cikkek/cikkek/cikk.php?szal=55643>.
- Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest: Osiris.
- Hóman Bálint és Szekfű Gyula (1936): *Magyar történet IV*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Kjosszev, Alexandar (2000): Megjegyzések az önkolonizáló kultúrákról. *Magyar Lettre Internationale* 37: 7–10.
- Kubinszky Judit (1976): *A politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890*. Budapest: Kossuth.
- Litván György (1978): „Magyar gondolat – szabad gondolat”. *Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*. Budapest: Magvető.
- Pelle János (2001): *Jászi Oszkár*. Budapest: XX Század Intézet.
- Pulay Gergő (2008): „Hősök helyett közvetítők”. Beszélgetés Alexandar Kjosszev kultúrakutatóval. *AnBlok* 1–2: Térképvtáltás.
- Rákóczi Ferenc (1979): *Vallomások, emlékiratok*. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó.
- Szalai, Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest, Aula, 240–247.
- Szőcs Sebestyén (1977): *Budapest székesfőváros részvétele az 1905–06 évi nemzeti ellenállásban*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára.